

MIRCEA BORCILĂ

SEXTIL PUȘCARIU ȘI CREATIVITATEA LINGVISTICĂ ÎN SEMANTICA ISTORICĂ A LIMBII ROMÂNE

În circumscrierea sumară prezentată la prima ediție a Conferinței Internaționale de la Cluj (desfășurată în 2013, actele publicându-se în 2015), am propus, simplificând sever, o foarte succintă evaluare a *originalității aportului științific global* al lui Sextil Pușcariu, prin aproximarea „*nucleului conceptual central*” al operei sale lingvistice și prin schițarea, lapidară, a delimitărilor esențiale, în studiul acestui nucleu, atât față de doctrina școlii neogramatice, cât și în raport cu concepțiile dominante în lingvistica veacului său (structuralismul și generativismul)¹. Lucrarea de față urmărește o abordare *parțială*, dar mult mai aplicată, a aspectului esențial al „*concepției fondatoare*” și al operei, prin care cred că aceasta nu numai că *își depășește epoca*, dar se dovedește, în același timp, de *profundă relevanță pentru eforturile actuale de reconstrucție a științei lingvistice*, în primul rând în orizontul ei european. Mă voi referi, anume, chiar la conceperea și studierea limbilor istorice în ‘*p e r s p e c t i v a*’ instauratoare ce va fi asumată, în principiu, dar definită în moduri diferite, în principalele direcții în care s-au dezvoltat științele limbajului, în epoca de după moartea lui Pușcariu și a „*structuralismului clasic*”: anume, la *perspectiva creativității lingvistice*. Această perspectivă a fost, cum se știe, amorsată inițial în întemeierea teoretică a acestui domeniu științific, prin opera lui Wilhelm von Humboldt (1836/1998), dar opacizată sau total abandonată pe parcursul predominant **pozitivist** al cercetărilor de după 1836 și în timpul primei jumătăți a secolului al XX-lea, cu excepția „*lingvisticii idealiste*” inițiate de B. Croce și K. Vossler. Reluarea parțială a premiselor humboldtiene și croceene și redefinirea principiului „*creativității*” în lingvistica actuală, a început odată cu fundamentarea integralismului lingvistic în opera lui Eugeniu Coșeriu (1958/1997). Această perspectivă presupune, astăzi, înțelegerea și *e x p l i c a r e a* fenomenelor unei limbi particulare, din unghiul *esenței lor dinamice și creatoare* corelat cu considerarea acesteia *ca manifestare primară și ca bază* pentru „*creativitatea fundamentală a culturii*” vorbitorilor ei. În formularea cea mai sintetică a lui Coșeriu, „*limbajul este, pe de o parte, o formă a culturii, fiind, pe de altă parte, baza culturii, a întregii culturi*” (Coșeriu 1996, p. 102–103; Coșeriu 2004, p. 17; vezi și Borcilă 2015a, p. 18–20)².

¹ Formularea sintetică din textul vizat (Borcilă 2015a) se bazează pe o seamă de lucrări publicate anterior (Borcilă 1975; 1977; 1992a, b; 1993a, b; 1994–1995; 1995, 2003), dintre care au fost consemnate în 2015a, la nota 1, p. 29 (cu mențiunea „în special”) numai ultimele 4 titluri.

² Important pentru contextul de față este faptul că întreaga construcție teoretică a lingvisticii integrale se bazează pe acest principiu al creativității fundamentale (*enérgeia*), care este postulat ca defi-

Interpretarea pe care am propus-o încă din 1975 asupra concepției lui Sextil Pușcariu – și pe care o voi relua, mai cuprinzător, în/prin considerațiile care urmează – a fost concepută și inițiată în sensul unei „hermeneutici simpatetice”, de genul celei legitimate de Coșeriu, ca „mod specific” în domeniul științelor culturii (cu prezentări sintetice la Coșeriu 1958/1997; Borcilă 2015b). Acest „*mod hermeneutic*” se definește *nu* ca o abordare „externă și statică”, dominantă în exegeza anterioară, ci ca un demers interpretativ „intern și dinamic”, care „*pleacă* de la un autor pentru a merge, dacă e posibil, cu acest autor *mai departe*” (Coșeriu 1958/1997, p. 19). „*P r i m u l p a s*”, în acest demers, constă în „descoperirea intuiției autorului”, mai precis, demersul are, *ca punct de plecare*, captarea „*intuițiilor care se află la baza celor spuse explicit*”, în textele studiate, în cazul nostru cele ale lui Pușcariu, dar și ale principalilor exegeți ai operei acestuia. Pasul „*m a i d e p a r t e*” presupune, apoi, efortul de a infera „ce perspective” se „deschid”, din aceste intuiții, riguros conceptualizate, ale autorilor avuți în vedere (Coșeriu 1958/1997, p. 19–20; Borcilă 2015b, p. 64–65 – subl. n., M.B.). În situația specifică a **reevaluării** textelor relevante pentru concepția lui Sextil Pușcariu, voi urmări, în prima parte a lucrării, o circumscriere a modului de emergență a intuiției globale a autorului de față, insistând, în primul rând, asupra conturării acesteia în raport, și prin confruntarea, cu intuițiile conceptualizate în principalele momente „simpatetice” din exegeza operei lui Pușcariu și prin susținerea acestora pe baza formației științifice a viitorului mare savant. În partea a doua a lucrării, mult mai extinsă și orientată într-un sens *aplicat și mai analitic*, voi încerca să surprind modul în care „știința” lingvistică ‘integrală’, s-a manifestat, mai mult intuitiv, în faza timpurie a operei lingvistic-„literare” a lui Pușcariu –, dar care a rămas aproape total ignorată în exegeza lingvistică a acestei opere – „deschizându-se” spre *o concepție globală asupra creativității lingvistice în limba română și în general*³.

nitoriu pentru toate *activitățile culturale* și ca prima „universalie esențială” a limbajului. Mă văd nevoit să consemnez că înțelegerea corectă a acestui principiu a fost recunoscută, pentru prima oară, de Coșeriu, într-un articol al subsemnatului, publicat, mai întâi, în revista studentescă „Echinoc” (Borcilă 1988). Pornind de aici s-a clădit puntea de legătură între „gigantul” de la Tübingen și urmașii de astăzi, ai lui Sextil Pușcariu, de la Cluj, consolidată, apoi, prin „înțelegerea” reciprocă și prin constituirea primului „cerc”, apoi „centru” de *studii integraliste* din România, ilustrat printr-o serie de convorbiri și interviuri începând cu Dora Pavel (1992).

³ Sunt pe deplin conștient că abordarea pe care o voi propune, din acest unghi, rămâne, în stadiul actual, într-o profundă contradicție cu orientarea dominantă din exegeza operei lui Pușcariu. Aceasta a fost avansată, cum se știe, și s-a impus, ulterior, pornind de la două studii importante ale lui Iorgu Iordan (vezi Iordan 1966 și 1978). Marea majoritate a exegezelor care au urmat acestui moment s-au axat, explicit sau numai implicit, pe poziția adoptată în studiile menționate, unde, în ultimă instanță, *se neagă existența unei „concepții fundamentale” originale a lui Pușcariu și se consideră că opera acestuia se întemeiază doar pe un „eclectism doctrinar pe un fond neogramatic*” (Iordan 1966, *passim*). Această perspectivă se regăsește, în esență, bunăoară, și în analizele mai recente, aprofundate și cuprinzătoare, ale lingvistului german Helmuth Frisch, care încadrează considerațiile de lingvistică generală din opera lui Pușcariu în contextul teoretic al coliziunii, pe plan european, între „pozitivism” și „idealism”, în știința epocii (Frisch 1989). Autorul consideră, în ultimă instanță, că efortul lui Pușcariu de a-și câștiga o poziție proprie, în acest „conflict” internațional, s-a sfârșit, în cele din urmă,

I. Premisele definirii concepției lui Pușcariu

1. „Punctul de plecare” al demersului de față poate fi identificat în corelarea intuițiilor proprii cu o evaluare „internă” riguroasă a contextului și a atitudinii de principiu ilustrate în „Cahiers Sextil Pușcariu”, publicație științifică editată în 1953, în SUA, sub egida „Catedrei de limbi și literaturi romanice” a Universității Washington din Seattle (Borcilă 1975, cu o scurtă anticipare în 1973, *i.e.* la 9 ani după apariția interpretării lui I. Iordan, din 1966)⁴. Sensul *operei integrale* a fondatorului „școlii lingvistice” clujene mi s-a revelat, mai limpede, în dezbaterile iluminate de acești „Caiete”, susținută în prestigioasa revistă de lingvistică americană și internațională „*Word*” de către marele savant umanist și întemeietor al domeniului științific al „**stilisticii literare**”, *pe baze lingvistice*, care a fost Leo Spitzer⁵. Elogiindu-l pe editorul revistei, Alphonse Juilland, șeful Catedrei de romanistică, pentru „alegere”, ca simbol titular al studiilor lingvistice și literare romanice, a numelui lui Sextil Pușcariu, Leo Spitzer subliniază că filologul clujean a „acceptat”, într-adevăr, în studiile sale, „toate direcțiile cercetării lingvistice [europene], spre deosebire de alți mari savanți români ca Philippide sau Ovid Densusianu, de orientare unilaterală” (Spitzer 1953, p. 300). Pe de altă parte, el apreciază, însă, opera lui Pușcariu ca „unitară” și „constructivă”, evidențiind „ideile originale și valoroase” ale fondatorului școlii clujene, prezentate în sinteza lingvistului olandez Marius Valkhoff, din volumul II, nr. 1, al „Caietelor” (Valkhoff 1953, p. 12–23). Acesta individualizează aportul științific al lui Sextil Pușcariu prin „formularea în mod ferm a problemelor cercetării structurale ale limbii române în cadrul lor natural roman și definirea, în același timp, a caracterului distinctiv al latinității orientale în

printr-o „reconciliere cu Școala de la Leipzig”. Am consemnat și sugestiile de depășire a interpretării canonice, în special, la Dan Bugeanu (1968), Paul Schveiger (1971) și Ion Coja (1989), dar respingerea radicală a acestei poziții, argumentată în mai toate textele mele consacrate lui S. Pușcariu și „școlii lingvistice” clujene, a fost, pur și simplu, *trecută cu vederea* de majoritatea lingviștilor noștri.

⁴ Textul meu din 1975 are, firește, și o versiune românească, cu titlul „Caietele Sextil Pușcariu”, publicată de revista „Steaua” (1975, nr. 5, p. 35–39), dar versiunea franceză are avantajul unei prezentări mai exigente, sub raportul imprimării, cât și, mai ales, sub cel al potențialului de circulație în domeniul romanistic. Dacă nu mă înșel, textul menționat reprezintă, până astăzi, singura evaluare a cercetărilor și studiilor adunate în acest „document istoric” al lingvisticii române și romanice. Acest fapt se datorează, desigur, și numărului, „excesiv de redus”, al exemplarelor în circulație ale revistei (de ex., în bibliotecile publice americane numărul total al acestora se reduce la 3!) (Borcilă 1975, p. 49). În România cred că s-a adăugat și atitudinea „oficială” de adversitate față de publicarea, înainte de 1989, a unui asemenea „document istoric”, în care erau vizate *critic* și „autoritățile” din lingvistica românească a timpului. Menționez că fasciculele primului volum al revistei au apărut la Paris, sub auspiciile diasporei românești.

⁵ Textul lui Spitzer a apărut sub forma unui „review article”, care amintește de considerațiile lui Pușcariu „pe marginea cărților”, din „Dacoromania”. Trebuie adăugat că S. Pușcariu se referă frecvent în opera sa la Leo Spitzer, ca exponent marcant al lingvisticii „idealiste” și ca reper crucial pentru „stilistică” în general, iar autorul lucrării prezente a avut norocul să poată surprinde *sensul acestei întâlniri istorice*, aflându-se în perioada 1972–1974, ca lector „Fulbright”, tocmai la University of Washington.

funcție de circumstanțele istorice specifice” (Borcilă 1975, p. 52). În acest context, Leo Spitzer formulează și „verdictul” *cel mai tranșant și mai memorabil care s-a pronunțat vreodată asupra personalității științifice a lui Sextil Pușcariu: „the linguist Pater Patriæ of Romania”* („lingvistul Pater Patriæ al României”) (Spitzer 1953, p. 300), pe care am încercat să-l deslușesc și să-l *susțin* în cele câteva modeste abordări, *de ansamblu*, asupra concepției savantului clujean.

2. Al doilea component crucial al orientării în și prin exegeza operei lui Sextil Pușcariu s-a dovedit a fi „întâlnirea” decisivă ulterioară cu gândirea lui Eugeniu Coșeriu, care îl caracterizează pe savantul nostru, în perspectiva hermeneutică menționată și în cea a edificării proiectului său al integralismului lingvistic. Se cuvine a fi relevat, în această privință, ca deosebit de semnificativ, faptul că, încă în 1951, în recent recuperata sa *Introducere în lingvistică*⁶, Eugeniu Coșeriu sesizează, la Montevideo, „sciziunea” care exista la mijlocul secolului trecut, în știința europeană a limbii, între „gramatica istorică” (*i.e.*, studiul diacronic al *raporturilor interne* ale unei limbi, „în interiorul sistemului”) și „istoria limbii” (care studiază „dezvoltarea” limbilor în relațiile lor „externe” sau „în conexiune cu istoria politică, culturală și socială a comunității vorbitorilor limbii respective”). Coșeriu subliniază, însă, în același timp, că „există, totuși, [...] opere care încearcă să depășească această sciziune, unificând, cel puțin în parte, cele două puncte de vedere” (Coșeriu 1951/1995, p. 99–100 – subl. n., M.B.). Pe atunci, tânărul lingvist care nu își formulase, încă, principiile lingvisticii integrale – vizând, de fapt, aspectul ce va fi sesizat, peste doi ani, de Spitzer și Valkhoff, cu privire la studiul limbii române în opera lui Pușcariu, în cadrul general al lingvisticii europene – urmărea, în realitate, raportul între ceea ce Saussure numea „*lingvistica internă*” și cea „*externă*” (cea din urmă implicând „circumstanțele istorice specifice”, pe care genialul lingvist elvețian le excludea, cum se știe, în celebrul său *Curs de lingvistică generală*, din știința ‘limbii’). Coșeriu citează, în acest context, printre încercările cele mai semnificative de „a depăși” această „reducție” *structuralistă fundamentală*, alături de lucrări celebre precum cele ale lui Karl Vossler (1913/1955) și Walter von Wartburg (1934/1966), pentru limba franceză, și capodopera lui Sextil Pușcariu „*pentru română*” (*Limba română* I, 1940, cu versiunea germană apărută la Berlin, în 1943) (Coșeriu 1951/1995, p. 100).

Rezolvarea *teoretică* „a sciziunii” în discuție, va fi elaborată, cum bine se știe, în același sens „constructiv”, în primul rând, în capodopera lui Eugeniu Coșeriu, *Sincronía, diacronía e historia*, apărută, în ediție princeps, în 1958 (și tradusă în

⁶ Trebuie observat că această carte, publicată inițial ca un „manual de uz intern” pentru studenții de la Montevideo, în 1951, a fost redescoperită, după 30 de ani, și reeditată de *Centrul de Lingvistică Hispanică*, din Mexic, în 1983, prin grija lui Juan M. Lope Blanch, bucurându-se, apoi, de un neașteptat succes și prin ediția de la Madrid, din 1986 (îngrijită de José Polo). La noi, cartea a fost publicată, cu sprijinul regretatului eminent filolog romanist Marian Papahagi, la editura „Echinoc”, în 1995, și reimprimată, ulterior, în „ediția a doua”, în 1999, cuprinzând, de fiecare dată, prezentările edițiilor spaniole și o scurtă prefață pe care am semnat-o.

română de Nicolae Saramandu, cu aproape o jumătate de secol mai târziu de la apariția primei ediții⁷. Ceea ce mi se pare cu totul revelator pentru discuția de față, în această lucrare monumentală, este faptul că, în depășirea propusă de „gigantul” de la Tübingen, a celorlalte două distincții metodologice fundamentale, dar **reducționiste**, în raport cu *esența limbii*, ale lingvisticii saussuriene și, apoi, structuraliste – (*limbă versus vorbire* și, mai focalizat, *sincronie versus diacronie*) –, Coșeriu face din nou apel la *Limba română*, I, a lui Pușcariu. Mai precis, pentru a demonstra „teza [sa] cea mai generală și mai importantă”, conform căreia „limba se face în fiecare moment”, Coșeriu recurge, în explicarea „contactelor interlingvistice”, „din punct de vedere cultural”, la „importantele considerații ale lui Sextil Pușcariu” (de la p. 241 și urm., din ediția germană a capodoperei acestuia), conform cărora „și în condițiile bilingvismului”, „adevărata «cauză»” [a „înlocuirii unui cuvânt autohton printr-unul străin”] nu este bilingvismul ca atare, ci debilitatea funcțională a cuvântului înlocuit” (cu mențiunea că „acest lucru este adevărat în majoritatea cazurilor”, dar că prin „adevărata «cauză»” trebuie să înțelegem, „totdeauna”, „o condiție”: „o situație de fapt cu care se confruntă libertatea lingvistică”) (Coșeriu 1958/1997, p. 106–107 – subl. n., M.B.).

3. Continuând această linie de ‘interpretare în deschidere’, Coșeriu se va sprijini, din nou, pe opera lui Pușcariu, în prelegerile susținute la mai multe universități din România și la Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti” din București, al Academiei Române. În cel din urmă context, el își va asuma adevărul „foarte important”, și **fundamental pentru definirea limbii române istorice, stabilit în cercetările lui S. Pușcariu**, conform căruia „tot ceea ce deosebește limba română de latină și tot ceea ce deosebește limba română de celelalte limbi romanice e comun celor patru dialecte, adică se găsește în toate cele patru dialecte” (Coșeriu 2001/ 2004, p. 143). Mult mai direct relevante pentru contextul de față se dovedesc, însă, evaluările globale privind *locul lui Pușcariu în lingvistica românească și europeană*, prilejuate de prelegerile la Universitățile din Cluj, Iași, Sibiu, Timișoara. Fără a mă opri, aici, asupra interviurilor acordate la Cluj (*supra*, nota 2) – care ar putea fi bănuite, eventual, de o anume politețe a aprecierilor în contextul de aici, încă *viu*, al tradiției „școlii” lui Pușcariu –, voi menționa, în primul rând, un extraordinar interviu acordat la Iași profesorului Eugen Munteanu, la care m-am referit constant după apariția acestuia în „Cronica”, din 1992⁸. Marele savant de la Tübingen a profilat, foarte succint, pe fundalul situației celor trei „școli” românești interbelice (de la București, Iași și Cluj), contururile aportului propriu al lui Pușcariu în raport cu „perspectiva științifică [dominantă] în lingvistica de atunci” (care era, evident, cea neogramatică): „Totuși, în lingvistica românească, socot, capul cel mai original era cel al lui Pușcariu; aceasta s-a văzut foarte bine în *Limba*

⁷ Este, cred, simptomatic faptul că această traducere în limba maternă a autorului apare după cele 3 ediții în spaniolă (a treia la Gredos, 1978) și după versiunile traduse și publicate în *rusă, germană, japoneză* ș.a., care l-au făcut faimos pe Coșeriu în orbita mondială a științelor limbajului.

⁸ Toate referințele din text trimit la E. Coșeriu 1992, nr. 12, p. 12.

română”. După convingerea eminentului teoretician, S. Pușcariu a fost singurul lingvist român care a reușit să-și făurească „o **concepție**” proprie și să pună, în acest fel, bazele unei „școli” științifice, urmărind chiar să întemeieze „o **știință națională, «românească», în lingvistică**”. Cu toate acestea, subliniază apăsat Eugeniu Coșeriu, „concepția” fondatorului școlii clujene și „*liniile esențiale ale gândirii sale*” nu au fost „văzute” (i.e., surprinse și înțelese) de contemporanii săi, de la Iași (între care sunt menționați *expressis verbis*: „Philippide, Iordan, Găzdaru, Pascu și, apoi, și Ivănescu”) și de la București (Densusianu și Rosetti), deoarece, „spre deosebire” de aceștia, S. Pușcariu „*se situa la un nivel mai înalt, cu o perspectivă mai deschisă*”. În acest context, Eugeniu Coșeriu formulează o sentință deosebit de severă și asupra aportului individual al celorlalți reprezentanți ai „școlii clujene”, vizându-i în mod direct pe Drăganu, Giuglea și Sever Pop: el apreciază că, în fapt, Pușcariu „nu a avut urmași care să continue liniile [...] [lui] teoretice”, întrucât „elevii” lui „s-au ocupat cu probleme de amănunt referitoare la limba română”⁹.

În prelegerile și seminariile susținute la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, în 1999, și publicate de Doina Constantinescu în 2004, Coșeriu s-a pronunțat într-un mod și mai tranșant decât la Iași. Răspunzând unei întrebări a profesorului Victor Grecu, savantul de la Tübingen și-a exprimat mai ferm convingerea că Sextil Pușcariu a fost „singurul” lingvist din România care a depășit „structuralismul” și, în general, epoca sa, contribuind „cu idei originale” la progresul științei lingvistice europene de astăzi. Prin aceasta el „se află nu dincoace de structuralism, și în structuralism, ci mai departe”. Aceasta, pentru că el „înțelegea să continue tradiția” [marii gândiri din lingvistica istorică europeană] și „înțelegea să aibă și el contribuția lui originală, nu pur și simplu să aplice [teoria semnului sau a fonemului], ca «să avem și noi faliții noștri»” (Coșeriu 2004, p. 99). Într-o judecată aspră, de ansamblu, Coșeriu afirmă răspicat că „după moartea lui Pușcariu”,

⁹ Considerațiile citate în acest interviu mi se par *extrem de relevante*, mai ales dacă ținem seama că ele sunt formulate chiar la Iași (unde Coșeriu însuși își făcuse primul an al studiilor universitare) și îi vizează pe corifeii „școlii” ieșene, inclusiv pe foștii lui dascăli. Semnificativă pentru dezbateră de față se dovedește, cred, mai ales referirea la Iorgu Iordan și aprecierea staturii științifice a acestuia în raport cu cea a lui Pușcariu (vezi *supra*, nota 3). În privința raportării la „școala clujeană”, sunt nevoit să menționez că am încercat să probez că „preocupările pentru probleme de amănunt” s-au întreprins, totuși (e adevărat nu de cei citați), de V. Bogrea, T. Capidan, Alexe Procopovici, C. Lacea și parțial de Drăganu, în lumina „viziunii” ideatice a Magistrului și în sensul unor contribuții proprii, de natură faptică, la ilustrarea și/sau probarea acestei viziuni. Acest adevăr se poate desprinde din cele trei volume cuprinzând scrierile lui Vasile Bogrea (1971; 1973; 1998), din contribuția majoră în etnolingvistică a lui Capidan (vezi Borcilă 1979) și din evaluarea unor dimensiuni conceptuale ale contribuțiilor lui Procopovici, Lacea și chiar Drăganu, sau ale urmașilor acestora din zilele noastre (vezi, de exemplu, Mării 2007), pe baza cărora m-am simțit îndreptățit să nuanțez aprecierea globală a lui Eugeniu Coșeriu privind „școala lingvistică clujeană”. Vezi, mai ales, studiile asupra lui Bogrea (în special, Borcilă 1998), precum și prezentările interpretative de sinteză ale acestor contribuții, în raport cu cea a lui Sextil Pușcariu (din Borcilă 1992a, b; 1993a; 1993b; 1994–1995; 1995; 2003; 2015a), integrate într-o formă revizuită și formate într-un proiect editorial de către cel mai competent și exigent editor de carte lingvistică din România, Nicolae Mocanu, în două volume de „lingvistică și poetică română”, cu subtitlul „Studii în lumina tradiției teoretice”.

n-a mai existat „nici un fel de personalitate originală” în lingvistica românească¹⁰.

4. Prin corelarea „simpatetică” a intuiției originare, potențate de înțelegerea acestor izvoare definitorii, dar *ignoreate aproape total în exegeza din contextul cultural românesc al timpului*, am reușit să acced, încă din 1975, la o viziune globală privind „c o n c e p ț i a o r i g i n a l ă” care stă la baza întregii *opere științifice a lui Pușcariu* și prin care fondatorul „școlii clujene” trebuie considerat ca un „mare precursor” al **integralismului lingvistic**, pe plan european și universal (Borcilă 2003)¹¹. Această concepție s-a conturat, în sensul cel mai amplu, și prin *orientarea convergentă a scrierilor sale strict lingvistice cu cele „lingvistic-literare”* și se profilează, începând cu prima etapă din „devenirea înnoitoare” a activității savantului. Etapa vizată poate fi caracterizată drept cea a „**mutației orientării conceptuale în lingvistica istorică**” și se înscrie, aproximativ, la începuturile secolului al XX-lea și ale activității științifice a lui Pușcariu (între 1901 și 1921). Ea se impune a fi definită, în termenii lui Pușcariu însuși, drept „o epocă de tranziție în știința europeană a vremii, din care „măine-poimâine se va naște [...] o direcție nouă” (Pușcariu 1910; Borcilă 1993a, p. 48–49). Principalele repere pentru înțelegerea acestui prim stadiu în elaborarea concepției sale trebuie considerate, desigur: proiectul marelui Dicționar al Academiei Române (Pușcariu 1906/ 1913), studiul său privind *Locul limbii române între limbile romanice* (1920), precum și importantul studiu din „Dacoromania” II, *Din perspectiva Dicționarului. Legile fonologice* (Pușcariu 1921–1922)¹². Este, desigur, obligatoriu să se integreze, în această perioadă, atât scrierile de „orientare generală” asupra epocii (Pușcariu 1910), împreună cu discuțiile din „jurul Dicționarului” (în special, Pușcariu 1908), cât și – subliniez acest aspect ca *esențial* – **scrierile „lingvistic-literare”**, care își au începutul *concomitent cu cele strict lingvistice* și le continuă pe acestea, *în sens complementar și ascendent*, după limita depășirii dezbaterilor asupra „legilor fonologice”, din 1921. În opinia mea, aceste scrieri contribuie, în mod hotărâtor, la înțele-

¹⁰ Semnalează faptul că volumul din care am citat se deschide prin cursul inaugural al doctorului honoris causa al Universității Lucian Blaga, din Sibiu. În acest curs, E. Coșeriu se referă și la „*afinitatea de profunzime*” a concepției sale și a celei a lui Pușcariu, cu *filosofia culturii a lui Lucian Blaga*, acceptând asumarea **dimensiunii fundamentale „metaforizante” ca bază comună a celor trei mari învățați români, pe care se clădește și proiectul „studiilor integraliste” clujene** (Coseriu 1994, p. 7–8; Borcilă 2015b, *passim*).

¹¹ Subliniez că atât Coșeriu, în textele prezentate, cât și unii exegeți temeinici din perioada mai recentă (ex. Avram 1994, Uritescu 2011) se referă, în primul rând, la „ideile originale și valoroase” din *fonologia întemeiată* de S. Pușcariu, fără să contureze explicit „*concepția fondatoare*” de ansamblu, definitorie pentru opera lui și a celor care l-au urmat.

¹² Studiul din 1921–1922, care mi s-a părut fundamental (în Borcilă 1993a), a fost considerat, în epocă, de către Ovid Densusianu, drept „o discuție oțioasă”, iar în epoca noastră nu a fost luat în seamă, ca un reper crucial, decât în studiul menționat, în *supra*, nota 3, al lui Helmuth Frisch, care l-a recunoscut ca *esențial*, atât pentru înțelegerea devenirii operei lui Pușcariu, cât și pentru definirea orientării sale în dezbaterile teoretice pe plan european (Frisch 1989, *passim*); trebuie să reținem, însă, și diferența considerabilă de interpretare față de poziția lingvistului german menționată în aceeași notă.

gerea *continuității în devenire a concepției științifice globale* a lui Sextil Pușcariu. Integrarea acestor scrieri are, cred, o importanță capitală pentru a evalua corect modul cum se prefigurează, în opera sa, dimensiunea fundamentală a **creativității lingvistice**, în și prin conturarea proiectului său de *semantică istorică a limbii române*. Ignorarea aproape totală, în exegezele lingviștilor asupra operei lui Pușcariu a scrierilor sale lingvistic-literare constituie, în convingerea mea, o eroare fundamentală *prin omisiune*, care prejudiciază grav sesizarea prefigurării conceptelor de *intuiție și „cugetare” (intuitivă) lingvistică*, de *semantică lexicală* și de *„stil poetic al limbii române”*, care stau la baza concepției de ansamblu a lui Pușcariu, și pot fi deslușite, deja, în filigran, în istoricul său „*Raport către Comisiunea Dicționarului*” (Pușcariu 1906/ 1913).

Omisiunea acestor scrieri în marea majoritate a exegezelor lingvistice asupra operei lui Sextil Pușcariu mi se pare că este responsabilă și pentru reducerea „formației sale științifice”, în aceste exegeze, la *asimilarea filonului pozitivist al „școlii de la Leipzig”*. Urmând propriile sale mărturisiri din celebrul „jurnal” publicat postum, în 1968, *Călare pe două veacuri (1895–1906)*, am insistat, pentru prima oară (în lucrarea din 1977), asupra **stratului profund al formării concepției sale umaniste și literare**, încă din timpul studiilor preuniversitare, când a fost „crescut [...] în cultul idealului umanist al epocii anterioare” și în spiritul unei „culturi umaniste”, care l-a „ajutat să nu simtă o opoziție între «știință» și «literatură»”¹³. O „influență covârșitoare” în consolidarea acestui strat, al „sensibilității” sale, după cum el însuși mărturisește, s-a exercitat, apoi, asupra formației sale, *în perioada care a urmat studiilor doctorale de la Leipzig*. Principalul nume invocat în această privință este cel al profesorului de la celebra École des Hautes Études, Gaston Paris. Acesta îl impresionează adânc pe proaspătul doctor în lingvistică – ce continua să scrie numeroase și pătrunzătoare articole și cronici despre textele literare românești ale timpului și care, trebuie subliniat, nu încetase (încă) *să scrie el însuși poezie!* – **printr-o „calitate foarte rară la cercetătorii limbii omenesti”**, pe care el n-o putuse găsi, desigur, la nici unul dintre foștii săi dascăli de la Institutul din Leipzig și, nici după aceea, la Viena, la marele lingvist romanist Wilhelm Meyer-Lübke: „El [Gaston Paris] era și un mare istoric literar cu inima deschisă pentru scriitorii vechi și plin de înțelegere pentru frumusețea operei de artă”¹⁴. Pușcariu va găsi, în mod cert, calitatea „foarte rară” invocată, la unul dintre *marii elevi* ai lui Meyer-Lübke, anume tocmai la Leo Spitzer, care va deveni și cel mai pertinent interpret și discipol al lui Hugo Schuchardt, urmând, ca și Pușcariu, dar într-o direcție distinctă, gândirea ilustrului savant umanist austriac, considerat de amândoi drept adevăratul „părinte” al lingvisticii europene moderne. Cei doi se vor cunoaște și se

¹³ Pușcariu 1968, p. 162–163; Pușcariu 1929/1930, p. 187–188 și Pușcariu 1959/1994, p. 404 vor fi asumate ca premise hotărâtoare, în această privință, la Borcilă 1977, p. 622 ș.a. Amintesc faptul că Leo Spitzer va semnala, mai târziu, „prăpastia dintre studiile lingvistice și cele literare”, care exista la începutul secolului al XX-lea (Spitzer 1948/1970, p. 4–11).

¹⁴ Sextil Pușcariu (1935, p. XXVIII–XXIX și 1968, p. 162–163; vezi și 1924–1926, p. 1401–1402), interpretat în sensul contextului de față în M. Borcilă (1977, p. 621–622 și 1993, p. 50–51).

vor aprecia reciproc, regăsindu-se, fără îndoială, *împreună*, nu doar în „*probleme de amănunt*” ale lingvisticii române și romanice sau ale „stilisticii” (în sensul cel mai larg), ci, cu deosebire, în perspectiva intuițiilor primordiale comune de a studia limba ca formă primară a culturii și ca „sâmbure” al creației literare (*supra*, I. 1.–2., p. 3–4). Proiectele științifice de o viață ale celor doi corifei se vor întemeia, în mod paralel, pornind de la „*puterea creatoare a limbii*”, ce se manifestă în vorbirea „obișnuită”, și urmărind, în același timp, raporturile acesteia cu „*puterea creatoare*” exponențializată, care se manifestă în *textele literare* ale scriitorilor. Pușcariu va dezvolta, în această privință, ca și Spitzer, și tot pe urmele lui Schuchardt, celebra metaforă humboldtiană a „*traseelor*” sau „*căilor*” limbii, pe care nu o vor înțelege contemporanii și urmașii lor, dar care circumscrie plastic sensul cel mai cuprinzător al *conceptului creativității lingvistic-culturale*. Comprehensiunea profundă a acestui sens va fi exprimată definitiv într-un pasaj antologic din capodopera lui Sextil Pușcariu, *Limba română* (I):

„Moștenind de la părinți aceste căi bătătorite de generații întregi, noi nu umblăm cu gândurile noastre pasivi, ci fiecare **subiect grăitor** e singur un inginer de poduri și șosele, contribuind la întreținerea și lărgirea lor și găsind **poteci nouă** de legătură cu cele vechi. **Nu există trecător, oricât de umil, care să nu fi lăsat în trecere o urmă pe aceste căi, nu e minte gânditoare și inimă simțitoare să nu fi contribuit la sporirea limbii**” (Pușcariu 1940, p. 109).

Sensul acestui pasaj (asupra căruia m-am oprit și în 2015a, p. 32 și urm.) circumscrie, în mod singular, atât temeiul „**puterii creatoare**” „comune” a vorbitorilor unei limbi, cât și pe cel al „**puterii creatoare**” prin care „**artiștii cuvântului**”, reprezentativi pentru cultura în care „*trăiesc*”, contribuie exponențial la „**sporirea [însăși] a puterii creatoare a limbii lor**”. Relația cea mai intimă între cele două ipostaze ale „creativității” lingvistic-culturale, astfel circumscrise, constituie un „*secret*” sau un „*mister*” încă nepătruns de cercetători, dar pe care Pușcariu se străduiește să îl surprindă în/prin scrierile sale (numite de noi) „lingvistic-literare”. Obiectivul părții a doua a lucrării de față este tocmai acela de a descifra semnificațiile investigației științifice a acestui „*secret*” sau „*mister*” în opera „părintelui fondator”, în perspectiva orientării de principiu actuale a semanticii istorice europene¹⁵.

II. Contribuții la studiul limbajului poetic românesc

Abundența observațiilor asupra „limbii” în articolele și cronicile consacrate de Pușcariu poeziei românești și publicate în diverse reviste ale timpului i-a determinat pe unii cercetători să considere, cu îndreptățire, că aceste scrieri nu reprezintă, de fapt, manifestări tipice de „critică” sau „istorie” literară¹⁶. S-a apreciat, pe baza

¹⁵ Acest obiectiv nu a fost întrezărit, nici pe departe, de cercetările lingvistice de până acum ale sectorului vizat al operei lui Pușcariu (vezi *supra*, nota 3), dar este asumat ca unul central în Borcila 1977 și reluat, în textul de față, în perspectiva semanticii istorice (pe baze integraliste).

¹⁶ Istrate, 1974, p. XI: „el nu este totuși un istoric literar în sensul strict al cuvântului”; vezi și Popa 1974, p. 55, 64–66.

acestor lucrări, că „Sextil Pușcariu este [...] *cel dintâi critic al nostru care îmbină critica literară cu analiza limbii scriitorului în cauză*” (Popa 1974, p. 64). Afirmarea poate fi reținută, credem, numai dacă se observă, din primul moment, că „**î m b i n a r e a**” celor două moduri de abordare se întreprinde, de cele mai multe ori, dintr-o **perspectivă diferită** de cea a „criticii” literare, fie ea și „critică stilistică”: „analiza limbii scriitorului” nu se restrânge, aproape niciodată, la relevarea, prin penetrație intuitivă, a „valorilor” unice ale *textului* (unui poem sau chiar opere întregi) ca atare, ci urmărește să înscrie investigația științifică asupra „limbii” scriitorilor, în *perspectiva unei abordări de ansamblu vizând conturarea istorică a unei „limbi poetice” românești*. Ni se pare important, de asemenea, să remarcăm că această perspectivă nu vizează, de obicei, limba română *în general*, ci funcția pe care diverse elemente verbale o îndeplinesc în *creația unor scriitori*, spre deosebire de uzul lor obișnuit în „limba comună”¹⁷. Deși nu se rezolvă într-un cadru științific riguros, cu delimitarea teoretic necesară, a domeniului, a obiectului și a metodei specifice, observațiile sale prezintă un deosebit interes, pentru că în ele se schițează **cea dintâi și cea mai serioasă încercare de legitimare conceptuală a acestui nou domeniu al studiului limbii române istorice**, care se situează *în spațiul de interferență (sau la granița) stilisticii lingvistice cu poetica*.

1. Modul de abordare pe care îl urmărim se ilustrează destul de limpede încă în unele din primele sale scrieri de acest gen. Astfel, într-o extinsă analiză asupra volumului *Patriarhale* al lui Șt. O. Iosif, Pușcariu mărturisește că, *din contactul intim cu „laboratorul de creație” al poetului*, „a priceput” diferența enormă dintre o „colecție de versuri” și „un volum unitar de poezii”, în care „vei întâlni [oriunde] aceeași notă, intimă”, ce definește individualitatea unui „poet” (Pușcariu 1901)¹⁸. Această „notă” trebuie să se desprindă ca „nouă”, „originală”, în raport cu o *tradiție literară*, așa cum credea el – polemizând cu H. Sanielevici – că se afirmă „personalitatea” lui Iosif, în raport cu Eminescu și Coșbuc. Important pentru noi este că această „notă originală” e identificată în planul *atitudinii lirice și al limbajului*: „ar

¹⁷ G. Istrate (1974, p. XI) observă judicios că „majoritatea scriitorilor a căror operă [Pușcariu] o are în vedere sunt priviți, în primul rând, din punctul de vedere al [...] posibilității de a da o expresie sentimentelor și gândurilor de care sunt stăpâniți”, dar nu remarcă diferența specifică dintre acest unghi și „punctul de vedere al limbii” comune; în consecință procedura lui Pușcariu în aceste lucrări este definită, insuficient, ca aceea a unui „lingvist care înțelege să-și caute elementele doveditoare necesare teoriilor sale în toate izvoarele de bază ale limbii noastre, deci și în literatura beletristică” (*ibidem*; vezi și Istrate 1968, p. 152), poziție ce apare substanțial depășită în/prin perspectiva analizelor care urmează. Menționez că orientarea de principiu, implicată la Pușcariu, a fost disociată, încă la Borcilă 1969, atât de studiile privind „limba și stilul scriitorului”, care erau foarte răspândite la noi, cât și de concepția care stă la baza *studiilor asupra „limbii poetice”*, așa cum se manifestă aceasta, prototipic, în *Dicționarul limbii poetice a lui Mihai Eminescu*, coordonat de Tudor Vianu. Menționez că poziția adoptată în acest articol a fost susținută, spre surprinderea mea, în dezbaterile pe această temă, de Alexandru Graur (Graur 1969, p. 8): „În general, nu pot să nu mă declar de acord cu ideile expuse [în acest articol – nota n., M.B.]”.

¹⁸ Toate sublinierile din *textele citate ale lui Pușcariu îmi aparțin*. Menționez că m-am referit, în paranteză, pe lângă sursele menționate, și la textele culese în *Cercetări și studii* (Pușcariu 1974).

putea figura cuvântul *jale* în poezia lui Eminescu?": Iosif evită „*glastrele*” și „*lințoliul*”, care „au fost frumoase, fiind întrebuințate odată de Eminescu” (dar în epoca sa „te jignesc repetându-se în fiecare strofă”!) și „**scotocește din popor**” „*vorbe nouă*”. Pe de altă parte, Pușcariu subliniază, însă, că Iosif „a învățat de la cei doi mari maștri *multe* și adeseori a găsit calea netedă pe unde Coșbuc și mai ales Eminescu au trebuit să-și taie înșiși drum”; el a putut „învăța” mai întâi în privința modului de a „*introduce*” aceste elemente, noi, „*numai atunci când ele sunt atât de bine fântuite în cadrul în care le-a pus*, încât nu numai că sunt pline de efect și înlocuiesc cu succes termeni tociți și improprii, ci rămân împământeniți în poezie și se impun celor ce scriu în urma lui” (Pușcariu 1901, nr. 149, p. 2; nr. 155, p. 1).

Acest aspect al continuității în raport cu o tradiție „literară” va fi pus, apoi, în termeni mai generali. Într-o intervenție din 1903, în revista „Luceafărul”, Pușcariu apreciază că împrumutul masiv de neologisme rău alese – „formațiuni ibride” și „termeni improprii”, fie din latină, deci „dintr-o limbă care, moartă de două mii de ani, nu mai corespunde cerințelor vieții noastre”, fie termeni din germană sau maghiară care „ne sunt străini ca gândire” – constituie un impediment, în cultura română, în calea dezvoltării unei literaturi naționale viguroase: scriitorii transilvăneni nu pot beneficia, din această cauză, de avantajele oferite de instrumentul perfecționat care este „limba literară din România, *netezită și amplificată de generații întregi de artiști și savanți*, [...] o limbă poleită, în care se pot scrie cele mai subtile nuanțări ale gândirii” (Pușcariu 1903a)¹⁹.

Pledoaria sa se articulează, evident, din unghiul idealului unei „*limbi literare*” și, mai larg, al unei *culturi românești unitare*, dar Pușcariu denunță clar, încă de acum, „iluzia” sau ceea ce va numi mai târziu „greșeala principială” [sic!] a marilor săi înaintași și, mai ales, a lui Cipariu: *filologii nu pot avea „competența” de a da precepte, ci, dimpotrivă, ei sunt cei care „învăță” din scrierile literare* (Pușcariu 1903a, p. 123; vezi și 1905a, p. 319 (1974, p. 571–572); 1913, p. XIX, XXI. Cu toate acestea, faptul de a pune, ca „idee cardinală”, în dezbateră fenomenului literar, „problema limbii” nu putea să nu șocheze critica vremii: „Nimic mai greșit!” – i se va replica – deoarece „totul depinde [...] de la talent și nu de la limbă” (Mihai 1903).

Pușcariu observase însă, de la început, că *nu* aspectul „frumos” sau „eufonic” al cuvântului, așa cum se întrebuințează el în limbă, este determinant în discuția purtată, ci că „totul depinde de la aceea de *a-l pune la locul său și numai atunci când e de lipsă*” (de ex. cuvântul *dârz* „prin combinațiunea sa de consonante e tot atât de puțin eufonic ca și slavul *krk* sau *prst*, și totuși el a devenit un termen literar de când Iosif l-a prins atât de bine în versurile cu cari a caracterizat mânia jignitului haiduc...”) (S. Pușcariu 1903a, p. 123; și Pușcariu 1901, nr. 155, p. 1). El nu subestima, așadar, importanța „talentului” în creația literară, dar, din experiența artistică proprie și din temeinicele sale explorări „filologice”, ajunsese să înțeleagă că „ta-

¹⁹ Problematika specifică a limbii literare în opera lui Pușcariu este analizată temeinic de R. Todoran (1974); rămâne să fie studiat însă și aspectul particular al relației dintre „limba scriitorilor” și „limba literară” (sau a „culturii”, în general).

lentu” sau „simțul artistic” al scriitorului se manifestă tocmai prin **modul concret de valorizare artistică a resurselor limbii**, într-un context specific: poetul are „bunul-simț, dictat de firea sa de artist, [de] a întrebuița anumite cuvinte în anumite împrejurări și a nu întrebuița altele”. De aici convingerea sa că *fenomenul literar poate fi abordat pe baze științifice* și că, deci, *filologul poate „să descopere pe acel «de ce» i-a dictat poetului bunul său simț astfel și nu în alt chip”* (Pușcariu 1903a, p. 123).

E adevărat că abordarea științifică postulată, aici, sub patronajul filologiei și într-o *perspectivă explicativ-istorică* nu își precizează destul de clar obiectul specific. Conceptul de „limbă literară”, în sensul de „limbă a culturii”, nu permite, încă, o delimitare între dimensiunea estetică sau a „frumosului” și cea a „creației” obișnuite a vorbitorilor unei limbi. Din acest unghi, Pușcariu subliniază, totuși, un aspect fundamental: „*Știința dă filologului numai metoda adevărată – s e c r e t u l de a putea sistematiza, de a scoate reguli din ceea ce artiștii în mod inconștient au scris și au vorbit [...]*”²⁰. Se poate aprecia că abordarea lui se deosebește, prin această teză, în mod categoric, de vechea disciplină retorică și se întemeiază, ca și la Densusianu, pe *ideea condiționării profunde a fenomenului literar concret de „firea” și „starea culturală” a limbii la un moment dat*: Iosif a putut crea o operă poetică autentică și nouă numai pentru că „a știut să recunoască rolul lui Eminescu și al lui Coșbuc în literatura română” și „continuând tradițiunea, să se valideze ca o personalitate, ca o etapă nouă în istoria literaturii noastre”; în acest sens, însuși Eminescu se înscrie în continuarea unei tradiții, oricât de „modeste” („de la Costin și Neculce până la Alecsandri”), și nu a avut nimic de „învățat” de la Musset, Byron, Leopardi sau Schopenhauer (Pușcariu 1903b).

Pușcariu ajunge să conceapă, astfel, *posibilitatea studiului științific al fenomenului poetic concret, individual, în raport cu un gen proxim al său, cel al „limbii poetice”*. Introducerea acestui concept este justificată, în 1904, prin situarea mai ales a lui Eminescu (dar și a lui Coșbuc), ca deschizând „acea epocă a literaturii noastre care se caracterizează chiară prin progresul uriaș ce l-a luat **limba poetică românească și forma în care-i turnată**” (Pușcariu 1904a; b, p. 84; cf. și Pușcariu 1974, p. 507). Disocierea aceasta, care va rămâne *crucială* pentru concepția și activitatea sa, poate fi comparată, iarăși, cu mult mai cunoscuta teză a lui Densusianu, conform căreia, odată cu marii noștri clasici, începe faza precumpănitor „estetică” în „evoluția” limbii române²¹. Rațiunile acestei periodizări sunt, însă, diferite la

²⁰ Toate pasajele citate sunt din Pușcariu 1903 p. 123–124. Termenul de „inconștient” trebuie interpretat, aici, cum va preciza mai târziu S. Pușcariu, ca „subconștient” și prefigurând pe cel de „simț” și „cugetare” poetică, conceput ca „înrudit” îndeaproape, cu cel de cugetare intuitivă lingvistică (vezi Borcilă 2015a, *passim*).

²¹ Teza lui Ov. Densusianu este fundamentată, de fapt, numai „începând cu anul 1921, în mai multe cicluri de cursuri universitare” (cf. B. Cazacu 1968, p. X). După 1904, ideea va fi reafirmată mereu în articolele „literare” ale lui Pușcariu (vezi *infra*) și va sta la baza periodizării propuse în *Istoria literaturii române. Epoca veche* (1921/1930; ed. II, 1930: „[...] când, în sfârșit, în literatura noastră apăru geniul lui Eminescu, – atunci s-a stabilit începutul epocii moderne în istoria noastră cultu-

Pușcariu, iar noțiunea de „*limbă poetică*” sau „*stil poetic*” al limbii apare pentru prima oară fundamentată științific la noi prin analizele sale concrete asupra scriitorilor (în special poezilor) „moderni”. Premisa implicită în toate aceste scrieri este că personalitatea poetică a acestor „**artiști ai cuvântului**” nu se poate defini fără o determinare a locului lor în dezvoltarea istorică a „**limbii poetice**”, concept al cărui sens se va contura, treptat, ca proces/produs de *exploatare și dezvoltare continuă* a „*posibilităților expresive*” ale limbii române, în funcție de un anumit „*ideal cultural*” și, mai direct, de un anumit „*program estetic*”.

2. „Progresul uriaș” realizat de „limba poetică” românească prin opera lui Eminescu este pus, încă din 1905, pe seama modului specific în care „marele geniu romantic” a știut să valorifice *exemplul și resursele poeziei noastre populare*. Pușcariu observă, mai întâi, că, spre deosebire de antecesorii săi și, în special, de Alecsandri, Eminescu „n-a imitat, ci a creat versuri populare”, „a scris ca poetul popular, însă mai frumos, căci el a știut ce poate lăsa afară și ceea ce poate accentua ca să nu strice *caracterul poeziei populare*” (Pușcariu 1905b)²². Remarca vizează în primul rând aspectul, semnalat și anterior, al „poleirii” expresiei și al „eufoniei” eminesciene, care va reveni obsedant în atenția savantului, și care este considerat ca având o „influență hotărâtoare” asupra întregii evoluții ulterioare a limbajului nostru poetic. Relevant ni se pare însă că această „rafinare extraordinară” a *formei* este pusă în relație cu asimilarea intimă a „*caracterului liricii folclorice românești* și explicată ca o refacere, din interior, și o perfecționare a însuși procesului de creație; sub aspectul versificației, se apreciază chiar că marele poet „duce la desăvârșire” posibilitățile poeziei populare.

Aprofundând și dezvoltând această idee, Pușcariu ajunge, în importantul său studiu din 1909, care poartă, ca titlu, numele poetului, la concluzia definitivă că Eminescu „n-a fost numai un geniu ce și-a impus cuvântul incidental în limba românească”, ci că el este chiar „**creatorul limbii poetice românești**” (Pușcariu 1909a; cf și 1974, p. 525–531; 1940, p. 392)²³. Teza aceasta, care fixează semnificația excepțională a fenomenului eminescian *pentru istoria limbajului nostru poetic*, cunoaște, aici, pentru prima dată, o argumentație temeinică. Criteriul principal al evaluării va fi definit, în ultimă instanță, tot prin ra-

rală și în literatura română; o epocă a cărei caracteristică e maturitatea gândirii și ai cărei scriitori sunt cu mult superiori înaintașilor lor, ca artiști” – p. 3).

²² Dacă nu mă înșel, în textele vizate, se prefigurează pentru prima oară conceptul de „știință” specifică a scriitorului (*i.e.* de „competență poetică”, în corelarea acestuia cu cel fundamental humboldtian de „*caracter al limbii*”, regăsit și *potențat*, în spațiul *creației literare*. Pentru a înțelege mai bine aceste considerații ale lui Pușcariu privind „limba poetică”, cred că ar trebui să se țină cont de relația lui Eminescu cu doctrina humboldtiană, prin intermediul profesorului său de la Berlin, H. Steinthal, relație revelată în studiul meu *Eminescu și Humboldt* (Borcilă 1992a), titlu românesc stingher, în *Bibliografia* internațională a ediției critice, din 1998, a cărții întemeietoare a lingvisticii universale (p. 486).

²³ Importanța tezei lui Pușcariu a fost subliniată recent, în mod pătrunzător, de Rodica Marian (2003). Vezi și studiul meu (Borcilă 1977), care dezbate pe larg acest aspect, reluat aici, ca *problemă centrală a studierii istorice a limbajului poetic românesc*.

portarea la „caracterul” poeziei populare. Pușcariu accentuează, însă, mai întâi, asupra *conștientizării procesului creator la Eminescu*: „cea mai esențială deosebire” între acesta și poezii anteriori este reperată tocmai în faptul că, la el, „darul înnăscut” nu s-a manifestat niciodată „ca instinct”, ci „totdeauna nobilitat prin gândirea scrutătoare a însuși rolului lui”.

În acest context, și atributul „formei desăvârșite” apare ca o consecință a efortului de șlefuire conștientă a expresiei, revelat prin pătrunderea în „atelierul” artistului (referirea concretă se face la variantele pentru *Mai am un singur dor*): „Numai acestei munci jertfitoare și doborâtoare se datorește crearea limbei poetice române, care de la Eminescu datează, pe care urmașii lui au primit-o de-a gata. El, cu geniul său înnăscut, dar și cu chinuitoarea autocritică, a dat urmașilor acea limbă plină de imagini, de armonie și cadență, pe care a întruchipat-o, în cea mai mare parte, *din graiul poporului și din vorba așezată și înflorită a scriitorilor noștri vechi*. Astăzi un poetastru cu puțin talent scrie versuri neîntrecut mai melodioase decât un Grigore Alexandrescu, cel mai înrudit sufletește, cu toate acestea, cu maestrul poeziei noastre” (Pușcariu 1909a, p. 132; cf. și 1974, p. 528)²⁴. Elementul hotărâtor pe baza căruia este definită întemeierea *limbajului poetic românesc* se referă însă la o dimensiune mult mai profundă a poeziei eminesciene. Pușcariu argumentează, anume, că Eminescu a „deprins” *din tezaurul liricii noastre folclorice un principiu fundamental de creație*, pe care îl numește „**principiul naționalității în artă**” și pe care poetul „l-a spus precis în articolele sale în proză și l-a pus în practică – în mod cu mult mai convingător – în versurile sale [...]” (Pușcariu 1909a, p. 133; cf. și 1974, p. 529).

Acest principiu, în forma în care apare explicitat la Pușcariu, prezintă un interes capital pentru noi, deoarece el nu se referă, de fapt, la artă în general, ci vizează chiar condiția specifică a *poeziei, ca artă a cuvântului*. Adevărul poate fi ușor evidențiat din comparația, reluată și amplificată, cu poezia lui Alecsandri. Deși nu a ajuns „să înțeleagă deplin firea poporului nostru și sufletul strămoșesc”, Alecsandri „a simțit vag” „frumusețea intrinsecă” a poeziei populare și – într-un moment când „limba și *felul nostru de cugetare* erau mai periclitate să se înstrăineze prin tendințele artificiale ale latiniștilor și prin împrumuturile nesăbuite de la francezi și italieni” – „a nimerit să imite minunat, cel puțin în aparență, versul popular și să reînvie figuri mărețe din trecut, dându-le chiar și un decor exterior adesea bine adulmecat”. „Și cu toate acestea!”, Pușcariu apreciază că „sufletul” românesc și „mentalitatea” românească se exprimă incomparabil mai puternic în „oricare din poemele mici” ale lui Eminescu („deși în acestea vorba «român» nu se pomenește o singură dată”) – indiferent de „preocupările” poetului și de „problemele vecinic umane” pe care le tratează –, decât în „cele mai patriotice cântări ale lui Alecsandri, cele mai reușite copii de poezii populare, poeme istorice cu motive din trecutul nostru și din războiului pentru neatârnare”. Iar explicația acestui paradox o dă „mai ales limba,

²⁴ Pentru comparația cu Grigore Alexandrescu, vezi și articolul dedicat acestuia (Pușcariu 1912b).

care prin cuvintele populare și bătrânești **strâng** [sic!] **în forma lor românească** noțiuni universale, acomodându-le la felul cum ele au fost pricepute și exprimate de români în decurs de multe sute de ani” (Pușcariu 1909a, p. 132–133; cf. și 1974, p. 528–529)²⁵.

Pușcariu nu avea, desigur, la acea dată, o concepție foarte clară asupra rolului pe care îl joacă factorul lingvistic, în general, în modelarea „mentalității” etnice²⁶. Ceea ce a putut desprinde însă din studiul poeziei lui Eminescu și ceea ce presupunea că marele poet „a înțeles”, la rândul lui, mai ales din creația folclorică românească este convingerea că apartenența la o anumită cultură națională nu trebuie „declamată” sau mimată în poezie, deoarece ea este *înscrisă în chiar „materialul” specific al acestei arte – în limbă*. Mai mult decât atât, însă, observațiile lui Sextil Pușcariu indică ferm că aserțiunea directă, descriptivă sau retorică, este contrară însuși r o s t u l u i poeziei, care nu este de a „declama”, ci, cu termenii săi, de a „lăsa să picure din orice vorbă spusă”. *Specificul național se va manifesta, prin urmare, „de [la] sine”, în mod „firesc” și cu atât mai puternic*, în orice creație poetică autentică, în măsura în care creatorul este conștient de această menire a lui și, în același timp, nu încearcă să și-o falsifice prin precepte impuse din exterior: „Așa a înțeles Eminescu literatura națională: nu imitând cântecul popular, ci alipindu-se de el, nu încercând să reînvie scrisul veacurilor trecute, ci continuându-l spre desăvârșire, nu forțând nota prin fraze declamatorii, ci lăsând să picure din orice vorbă spusă dragostea nemărginită și firească a tot ce e român. Astfel, literatura noastră primește de [la] sine *nota aceea particulară* care-i aparține numai ei, care nu se poate găsi la nici un alt popor din lume, care formează partea de prinos ce o putem aduce noi la marea operă de cultură universală” (Pușcariu 1909a)²⁷.

Considerarea lui Eminescu drept „creatorul” limbii poetice românești sau întemeietorul „vârstei mature a poeziei poporului său” se bazează, așadar, la Pușcariu pe argumentul, într-adevăr hotărâtor, că marele poet a fost cel dintâi care a „*înțeles*” și *ilustrat pe deplin acest principiu cardinal al artei poetice*. Nu ne interesează aici măsura exactă în care enunțarea acestui principiu reflectă formulările „în

²⁵ Neputând cita *întregul* pasaj, am fost nevoiți să recurgem, ca și în alte cazuri, la parafrază, urmărind, totuși, o reproducere cât mai exactă a sensului textual.

²⁶ Vezi, totuși, Pușcariu 1908, nr. 3, p. 330 (1974, p. 19); 1910 (1974, p. 33–34), unde se prefigurează și mai limpede *conceptul humboldtian de „formă internă”, asociat cu cel de „caracter al limbii”* (*supra*, nota 22).

²⁷ Se poate observa acum și deosebirea față de teza lui Ov. Densusianu (*supra*, nota 21). Menționăm că și în *Istoria literaturii române. Epoca veche* (Pușcariu 1930), „începutul epocii moderne în istoria noastră culturală și în literatura română” este stabilit „când influența binefăcătoare a poeziei și limbei populare a dat scrisului literaturii noastre caracterul specific românesc” (p. 3); rolul decisiv în modificarea radicală a atitudinii „pașoptiste” față de creația folclorică este atribuit, cum s-a văzut, *spiritului critic* post-maiorescian (vezi și Pușcariu 1912a, nr. 1, p. 23; nr. 2, p. 42; cf. și Pușcariu 1929, p. 99–100, 106–110).

proză” ale lui Eminescu însuși²⁸ și nici *fundamentarea lui teoretică* în sine²⁹. Importantă pentru noi ar fi fost demonstrarea „mult mai convingătoare” a modului în care se „întruchipează” el prin versurile poetului. Cum s-a văzut, Pușcariu indică, de la început, drept sursă principală a „plămădirii” limbii noastre poetice elementul lexical popular și arhaic. Aserțiunea sa nu se bazează, din păcate, pe o demonstrație faptică și ea va fi, de altfel, serios corectată mai târziu ca definind un anume „g e n d e p o e z i e” în perspectivă istorică³⁰. Din puținele exemple pe care le oferă (ex. semantismul particular al cuvântului *străin*, preluat de poet din graiurile populare și din folclorul românesc), ne putem da seama însă că Pușcariu nu reduce conceptul de limbă poetică la dimensiunea selecției lexicale, ci îl înțelege ca **o valorizare în contextul poetic a unor potențe sau virtualități ale „limbii comune”**. Să mai notăm, în sfârșit, și urmărirea relației în sens opus, a efectului artei poetice eminesciene asupra capacității expresive a limbii române în general. Fiind „cel dintâi poet care a abordat toate problemele eterne ale vieții acesteia, care în orice colț al lumii rămân aceleași și se deosebesc pretutindeni numai prin felul cum sunt înțelese”, Eminescu a fost „preocupat de enigmele firii” – „străbătând profunzimi fără fund, înălțându-se în regiuni fără margini” –, și „aceste preocupări ale lui le-a exprimat românește; îmbrăcându-le în haina strămtă a unei limbi nedepriște de a cuprinde astfel de idei, haina însăși s-a lărgit, a devenit accesibilă pentru orice conținut” (Pușcariu 1909a, p. 133; cf. și 1974, p. 530)³¹.

3. După opinia lui Pușcariu, și opera lui George Coșbuc ocupă un loc privilegiat în „limba poetică” românească. El consideră că poetul transilvănean a reușit să inițieze o „d i r e c ț i e” proprie, care, deși se dezvoltă în continuarea „idealului”

²⁸ Referindu-se la „articolele sale în proză”, Pușcariu avea în vedere, desigur, ediția lui I. Scurtu (1905) din scrierile politice și literare eminesciene. Interesant este însă că aici „principiul eminescian” nu apare nicăieri formulat în felul în care îl prezintă Pușcariu. O asemănare izbitoare poate fi stabilită însă cu Ms. 2257 („*Strângerea literaturii noastre populare*”), reprodus pentru prima oară „în întregime” la D. Murărașu (1967, p. 372–374; vezi aci, p. 359, și documentarea privind influența asupra lui Eminescu, a psihologiei etnice a lui Heymann Steinthal și Moritz Lazarus, bazată pe ideea că „sufletul poporului se manifestă în limbă și poezia populară”). Am tratat acest aspect, în mod aprofundat, în Borcilă 1992a.

²⁹ Teza menționată și analizată aici poate sugera o concepție – evident inacceptabilă pentru noi astăzi – a unor „conținuturi ideale” universale, ce „se îmbracă” doar, nu *se instituie*, în/prin „formele particulare” ale unor limbi date.

³⁰ Pușcariu, 1940, p. 392: „Eminescu e creatorul limbii poetice române, fiindcă a cunoscut bogăția graiului strămoșesc și i-a dat o strălucire nouă prin neologismul pe care l-a știut încadra cu atâta măiestrie în versul său”.

³¹ Mai târziu, în Discursul de recepție la Academia Română din 1920, *Locul limbii române între limbile romanice* (cf. Pușcariu 1937b, p. 49; 1974, p. 166), versuri ale lui Eminescu sunt citate ca *ilustrare sintetică supremă a capacităților expresive ale fondului lexical latin moștenit al limbii noastre*, iar în *Limba română, I i se va atribui poetului, prin forța de absorbție și valorizare a neologismului, o sporire a însăși „puterii creatoare” a limbii române* (Pușcariu 1940, p. 395).

cultural național al poeziei eminesciene, se deosebește, totuși, de aceasta, „ca cerul de pământ”.

Specificul creației coșbuciene este definit tot prin raportarea la poezia populară. Pușcariu operează și în acest caz o disociere radicală față de Alecsandri, împotriva celor care îl consideră pe acesta un „predecesor” al lui Coșbuc. Diferența se circumscrie mai întâi prin specificul idealului cultural al epocilor pe care cei doi poeți le reprezintă: „Alecsandri nu-i alta decât întruparea idealului vast și nehotărât al generației din 48, plin de idealismul ei, de visuri mari, de dor neînfrânt, de luptă și credință neșovăitoare în izbândă, de iubire nețărnută de neam”; Coșbuc „crede într-un ideal realizabil și se inspiră de [sic!] realitatea imediată...”. Această diferență se poate preciza însă, din nou, prin modul în care cei doi exploatează valențele poeziei populare: Alecsandri „se adapă la izvorul curat al poeziei populare, dar viața poporului de la țară îi e străină încă”, el „o vede din depărtare, o remarcă numai superficial” și nici una din „faptele și v o r b e l e” lui Peneș Curcanul, bunăoară, „nu trădează originea sa țărănească” (Pușcariu 1904a; cf. și 1974, p. 501–502 – subl. n., M.B.); Coșbuc se plasează la antipod, opera lui fiind considerată ca o expresie autentică a însăși mentalității poporului, așa cum se reflectă aceasta în graiul lui.

Deosebirea principală față de Eminescu, în *acest punct*, se referă la faptul că el nu valorifică nimic din *versificația* folclorică: „în această direcție, după Eminescu, nu mai era nimic de făcut”, și astfel se explică constatarea, datorată unei foarte fine observații, că „poetul țărănimii” „nu a scris nici un vers popular” (Pușcariu 1905b, p. 174; vezi și Popa 1974, p. 65). După convingerea lui Pușcariu, Coșbuc reușește, totuși, să exprime „sufletul” popular, așa cum se manifestă în poezia sa, într-un mod propriu, care aduce o „notă nouă” în literatura noastră. Prin aceasta el „creează un gen nou de poezie și tot el îl aduce la desăvârșire”, ilustrând astfel o „etapă” în literatura română (Pușcariu 1904a; 1905b, p. 160–175).

Principiul definitoriu al acestei „creații” este formulat cu destulă claritate, în ciuda termenilor nespecifici: „De la început și până azi Coșbuc a vrut să arate că *felul de exprimare al țaranului și limba lui sunt ele în de sine în mare parte poezie*” (Pușcariu 1905b, p. 174)³². Așa se explică faptul că „el a scris întotdeauna cum se vorbește la țară” și, conform aprecierii lui Pușcariu, „a săvârșit în privința asta minuni, știind să redea în graiul poporului cele mai adânci gândiri și cele mai subtile sentimente”. Demonstrația de rigoare rămâne însă, și de data aceasta, deficitară. Absența „aproape cu desăvârșire” a neologismelor, „mai ales în poeziile lui mai vechi”, poate fi, desigur, semnificativă în sensul principiului enunțat. Mai relevant ni se pare, totuși, cazul așa-numitei „lungiri a vorbei”, caracteristică „povestășului de la țară” și realizată prin „intercalarea de exclamații, de asemănări frappante, de repetiții” etc. Să remarcăm că, în explicarea modului în care funcționează acest procedeu, Pușcariu dovedește din nou o fină înțelegere a adevărului că faptul lingvistic în sine își primește adevărata „calitate” poetică numai în măsura în care

³² Ideea este prefigurată în *Patriarhale* (Pușcariu 1901, nr. 149, p. 2): „Coșbuc nu poate fi tradus în nicio limbă, întocmai ca Mistral, care numai în provençală, nici chiar în franțuzește nu poate fi gustat”.

se înscrie organic într-un context ce ilustrează în ansamblu personalitatea creatorului; în momentul în care același procedeu este aplicat în mod mecanic și *izolat*, de către imitatorii poetului, „calitățile” devin „defecte”: „ideile se pierd în întorsăturile de frază” și discursul „își pierde firul” (Pușcariu 1904a, p. 67; cf. și 1974, p. 502; 1905b, p. 171–174).

Astfel, deși evaluarea critică a creației lui Coșbuc și a locului ei în limbajul poetic românesc apare, cred, exagerată, contribuția lui Pușcariu la definirea specificului ei creativ rămâne, totuși, remarcabilă (Pușcariu 1909b, p. 28–29; 1920/1937, p. 47–48; cf. și 1974, p. 165; 1920–1921, p. 97–98; cf. și 1974, p. 189–190).

4. Imaginea pe care o oferă Pușcariu asupra limbajului poetic românesc de după 1890 se resimte în mod inevitabil de imixtiunile propriilor opțiuni estetice și ideologice. Teoreticianul își dădea seama de necesitatea depășirii „influenței celor doi maestri” prin „ceva nou” (vezi și *supra*, II.1.). Criticul nu va putea accepta însă, multă vreme, poezia lui Macedonski și toate direcțiile „elevilor săi simbolști, veriști și decadenti”, deoarece el credea că acestea încercau „să împământenească o literatură exotică și nefirească la noi” (Pușcariu 1904b; cf. și 1974, p. 496)³³. El considera, în schimb, pe baza „programului” lor „declarat național”, că pasul înainte așteptat s-ar fi putut înfăptui de către „poetii noi” grupați în jurul lui Vlahuță și Coșbuc la revista „Sămănătorul”³⁴. Cu toate acestea, Pușcariu nu reușește să certifice o *estetică sămănătoristă*, care să-l îndreptățescă să derive „direcția nouă” din *poetica eminesciană*. Observațiile sale cu privire la „limba poeziei” lui Iosif sau Goga ajută mai mult la fixarea unor individualități poetice decât la ilustrarea „programului” sămănătorist.

„Simplitatea” mijloacelor cu care poezia lui Iosif produce „un efect atât de puternic” i se relevase, încă din 1901, la o „analiză amănunțită”, *înșelătoare*: dincolo de ea, se pot descoperi „condensarea” și „simetriile” strofice pe diferite planuri, „gradația”, „ritmul variat”, rima „bogată” și „nouă” („mai totdeauna împărecherea unui cuvânt foarte des întrebuițat cu unul rar, d.e. *meșteri-peșteri, azvârle-șopârle, anul-veteranul, lași-același* etc.”), care fac din poet un „mare artist și stăpân al formei” (Pușcariu 1901, nr. 150, p. 1; nr. 154, p. 1; nr. 155, p. 1). Din păcate, în definirea, la acest nivel, a contribuției specifice, originale, a poeziei lui Iosif,

³³ În *Cinci ani de mișcare literară* (Pușcariu 1909b), „simbolștii” de la „Viața nouă” sunt respinși pe criterii estetice (p. 53 și urm.); vezi Popa 1974, p. 56–59, Istrate 1974, p. XII. De observat, însă, că, mai târziu, Pușcariu își revizuieste net atitudinea, încercând să explice, bunăoară, lipsa de înțelegere a lui Macedonski pentru opera lui Eminescu din unghiul de vedere specific al poeziei: „cauza principală era felul diferit cum înțelegeau ei arta. Unul era înainte de toate pentru eufonie; celălalt pentru pitoresc. Eminescu voia ca versurile sale să sune bine, Macedonski – și unii poeți moderni, ca de ex. I. Barbu – ca ele să picteze” (1994, p. 391). Chiar dacă nu acceptăm întru totul această caracterizare, ea reprezintă, de bună seamă, o încercare de lărgire a vederilor anterioare, prea înguste, despre limbajul poetic, cu o recunoaștere, indirectă, a nedreptății făcut de Macedonski (în genere, „direcției moderniste”) și, implicit, o încercare de încadrare *tipologică* distinctă a celor doi poeți.

³⁴ M. Popa (1974) îl prezintă pe Pușcariu drept „critic al mișcării sămănătoriste”; delimitarea de „programul” acestui curent este, totuși, foarte sigură – vezi Pușcariu 1904b, p. 84; Pușcariu 1909b, p. 14–16, 50–51; Pușcariu 1912a, nr. 3 și nr. 6.

Pușcariu nu adaugă, ulterior, decât semnalarea unei „inovațiuni”: poetul „*preface în balade artistice cântecele bătrânești ale poporului*, pe care le-a dezbrăcat de părțile accesorii, de repetiții și adaosuri, păstrând numai elementele principale, dar în același timp *conservând toate notele lor caracteristice*” (Pușcariu 1909b, p. 16–18; vezi și 1913b; cf. și 1974, p. 541–550; Pușcariu 1968, p. 190–209).

Mai sistematic este analizată „valoarea internă” a creației lui Goga, la apariția primului său volum, *Poezii* (1905). Pușcariu urmărește procesul prin care „încetul cu încetul producțiunea lui Goga se încheagă în program”, pe două planuri, oarecum paralel, atât „în mintea filozofului Goga” (pentru care, „rând pe rând”, „chipuri și icoane, văzute, dar nepricepute în copilărie” „se deslușesc” ca „niște factori determinanți în viața satului său, trăsăturile concrete se pierd făcând loc abstracțiunii, *omul dispare pentru ca să apară tipul*, satul devine însuși tipic pentru toate satele din Ardeal”), cât și la „artistul Goga” (care „deschilenește tot mai limpede trăsăturile caracteristice de cele accesorii, un amănunt care i se pare expresiv e primit, un gest marcant, o vorbă apăsată sunt reținute”); de remarcat însă că „poetul Goga” nu este identificat decât *la conjuncția acestor două planuri*: „Și astfel răsare **poetul** Goga, inspirat de motivele spre cari se îndreptează cu iubire, găsind forma cea mai potrivită ca să le cânte” (Pușcariu 1906, p. 173)³⁵. „Programul” de care vorbește Pușcariu nu „se încheagă”, așadar, într-o formulare abstractă și nu este „declarat”, ci el constituie ceea ce am numi astăzi o *p o e t i c ă i m p l i c i t ă* a versurilor sale, așa cum se „exprimă” aceasta, în modul cel mai „adevărat”, în poemul inițial *Rugăciune*; explicitarea exegetului indică doar „liniile prin care el [poetul] *schitează imaginea*”. În acest plan, propriu-zis poetic, va fi distinsă și trăsătura care „il deosebește pe Goga de cei mai mulți poeți de la Coșbuc încoace”: „nota meditativă” (Pușcariu 1906, p. 178; cf. și 1974, p. 521; Pușcariu 1909b, p. 65).

Încercând să definească mai amănunțit modul în care poetul își „prelucrează subiectele”, Pușcariu pornește de la nivelul expresiei verbale, observând că această „prelucrare” are loc „fără să degenereze nicicând în retorică patriotică”. Calitatea principală a poetului este că „poate să producă efect fără să-l caute niciodată”, grație „**simțului artistic**” cu care utilizează resursele limbii. „Parfumul arhaic-bisericesc” al limbii poeziilor sale este surprins în acord cu „conținutul” lor liric specific. Se remarcă, însă, în același timp, și „predilecția” pentru întrebuintarea unor „cuvinte cari trec de vulgare” (ca *pipă, glugă, căciulă de oaie, trece luna șura popii* etc.). Împotriva criticilor care s-au adus poetului în această privință, Pușcariu apreciază că „în poezia lui Goga cuvintele acestea dau situației un colorit deosebit de sugestiv, o notă cât se poate de adevărată și uneori de-o duioșie extraordinară” (Pușcariu 1906, p. 182; cf. și 1974, p. 523). Efectul acestor cuvinte este receptat ca o „valoare” nouă, creată de poet, și care nu se poate judeca după sursa lor în ceea ce va numi, mai târziu, „sistemul semantic” al limbii. Și aceasta, pe baza unui principiu, am

³⁵ În *Cercetări și studii* (Pușcariu 1974), din cauza unei probabile intervertiri de pagini la tipar, după p. 517, rândul 11, trebuie continuat cu p. 518, r. 1–26, apoi p. 517, r. 12–r. 1 de jos și revenit la p. 518, r. 27 și în continuare; cf. și Pușcariu 1909b, p. 63.

spune, *discursiv-poetic*, afirmat și anterior: „Nu cuvântul în sine, ci întrebuițarea lui în mediul cel mai potrivit dă coloritul situațiunii”. „Întrebuițarea” acestor cuvinte, ca și a unor „comparații drastice”, constituie doar „mijloace artistice”, întâlnite „în măsură mai mică și la Iosif”, și a căror sursă originală trebuie căutată, după părerea sa, în poezia lui Petőfi („maestrul cel mare” în această privință). Pușcariu își dă seama, însă, că sursa sau „influența” în sine nu sunt importante atâta timp cât elementele acestea își au funcția lor și se integrează organic într-un nou ansamblu poetic.

Din acest unghi se surprind și alte particularități, care sunt tratate în același mod. Astfel, înlocuirea unor termeni din stilul administrativ oficial al vremii, ca *medalie*, *soldăție*, *comasare* – cu efecte greu de neutralizat în contextul liric al poeziei lui Goga –, prin „împărecheri de vorbe atât de potrivite”, „în grai țărănesc”, precum: *ban de la împăratul*, *slujbă la împăratul*, *poruncă de la împăratul*, este apreciată ca un procedeu izvorând dintr-un „spirit de observație [lingvistică și poetică] deosebit de ager”. Și de data aceasta însă modul specific de utilizare în text este decisiv: „discreția cu care sunt spuse le mărește valoarea”; când ele apar de prea multe ori, așa cum dovedește Pușcariu, „aceste repetări nu numai că nu mai au *puterea de sugestivitate* a celor dintâi, ci slăbesc chiar și efectul acelora” (Pușcariu 1906, p. 180–181, 183; cf. și 1974, p. 522, 524).

Într-un mod diferit este abordată chestiunea unor *utilizări figurate și metaforice* cu un caracter marcat individual în poezia lui Goga (ex. *patimă* cu sensul de „sufărință”, *cărunt ca amurgul*, *brazi cărunți*). El consideră aceste utilizări ca „impropii” sau „jignitoare”, fără să se raporteze, însă, de data aceasta, la simplitatea sau naivitatea „programatică” a poeziei analizate, ci la incongruența lor cu niște norme despre care crede că țin de însăși *structura semantică* a limbii române. Limitele și inconsecvențele conceptului său de „limbă poetică” sunt aici evidente: el nu poate accepta asocierile citate, pentru că acestea marchează o schimbare (care ar putea să fie și înnoitoare) în procesul devenirii interne din creația unui poet (vezi *supra*, p. 19: „suntem deprinși la Goga să cetim”). În sfârșit, referindu-se la aspectul strict formal al „limbii poetice” a lui Goga, Pușcariu semnalează unele particularități de ritm și rimă, pe care nu le analizează prin referire la posibila lor funcționalitate în text (recunoscută, în principiu, și în acest caz!), ci le sancționează ca „șovăiri și imperfecțiuni” în raport cu „perfectiunea de formă atât de mare” la care a ajuns poezia română prin opera lui Eminescu și a „celor trei versificatori impecabili: Vlahuță, Coșbuc și Iosif” (Pușcariu 1906, p. 181–182; cf. și 1974, p. 522–523)³⁶.

5. Un „loc cu totul deosebit între poezii noștri lirici” este acordat de Pușcariu lui Dimitrie Anghel, care „aduce o notă cu totul nouă în poezia noastră” și, în consecință, este apreciat „mult prea puțin și aproape numai de cunoscători” (Pușcariu 1904b, p. 84–85; cf. și 1974, p. 507–511; Pușcariu 1909b, p. 66–68).

„Acuitatea deosebită a simțirii” îl pune pe acest „artist adevărat” în contact cu o zonă ontologică pentru care nu găsește mijloace de expresie în „limba noastră” ca

³⁶ Vlahuță nu aduce nimic nou sub aspectul formei, în afară de „acea înșirare logică de momente” care nu se întâlnește la Eminescu (Pușcariu 1905c).

„un bun moștenit”: „parfurmurile florilor”, pentru care „limba e atât de săracă în expresii”, împletite cu „cele mai subtile sentimente”, pentru care „limba nu a ajuns să formeze cuvinte”, „în el **evocă imagini**”. Se recunoaște, fără îndoială, aici, o ipostază tipică a *poetului*, deoarece formulările au un caracter mai general: „Cât e de greu să descrii un lucru concret chiar știm cu toții; a descrie un lucru abstract o poate face numai un adevărat artist” (Pușcariu 1904b, p. 84; cf. și 1974, p. 508). Sensul acestui „lucru *abstract*” este extins de Pușcariu la tot ceea ce nu este conceptualizat și, deci, nu are „expresie în limbă”, de ex. „scutul lui Achile” sau distincțiile diferitelor „nuanțe” de culori și miresme care nu fac parte „dintre noțiunile cu cari noi lucrăm zilnic”. Pentru „firea” artistului, „deosebirile aceste cer să fie exprimate” și „descrise” altora (= împărtășite).

Actul poetic apare înfățișat, prin urmare, pentru prima dată, ca izvorând dintr-o „imperfecție a limbii”: „Ceea ce nu i-a putut oferi limba, prea săracă încă pentru simțiri mai rafinate, i-a dat arta [...]. Firește că, pentru ca să poți produce în cetitor starea aceea de rafinerie sufletească, ca să fie capabil a simți mai adânc decât de obicei, a-și asocia idei de abstracțiuni [sic], trebuie să-l pregătești cu mijloace artistice extraordinare” (Pușcariu 1905d, p. 216–217). Aceste mijloace „extraordnare” par a fi, în poemele lui Anghel, cele ale poeziei dintotdeauna: „comparații”, „personificări” etc., așadar cunoscutele „figuri” ale retoricii. Numai că, în analiza sa, Pușcariu acordă acestor „figuri” o funcție deosebită de cea care li se atribuie de către retorica tradițională: ele se justifică „în loc de cuvinte” și nu *pe lângă* ele.

Pe de altă parte, lingvistul nostru observă că *nu* figurile în sine prezintă importanță, ci modul lor de utilizare în „structura” întregului: astfel, într-un poem, Anghel „înscenează o acțiune între flori, le personifică, le încinge în luptă”: „cele 4 strofe intitulate *Amintire*” sunt „și mai subtile în structura lor”, deoarece poetul „știe să ne spună” aici „minunat” de multe, „*nespunându-ne în definitiv nimic, ci lăsându-ne să ghicim totul*” (Pușcariu 1904b, p. 84–85; cf. și 1974, p. 508–509). În sfârșit, figurile pot avea ele însele o structură și o „valoare estetică” diferită. Pușcariu ajunge, astfel, să anticipeze clar, într-un pasaj, o celebră „descoperire” a poeziei suprarealiste, certificată și de unii cercetători actuali ai limbajului poetic: „Cu cât o comparație unește două lucruri mai depărtate, căroră li se găsesc însușiri comune, cu atâta ea are o mai mare valoare estetică, căci pe lângă calitatea de a produce în noi *înțelegerea*, ea mai are și farmecul noului” (Pușcariu 1905d, p. 216)³⁷. Bogăția „afară din cale” în „astfel de comparații nouă”, în „asociațiuni de idei neașteptate”, definește, după Pușcariu, *genul de creativitate* specific poeziei lui Anghel.

6. Cea mai substanțială contribuție pe care a adus-o Sextil Pușcariu în studiul limbajului poetic românesc o constituie, fără îndoială, definirea aportului specific al operei lui Lucian Blaga, în perspectiva circumscrisă, deja, în primul deceniu al secolului (*supra*, II. 1. și 2.). Se poate afirma că lingvistul clujean a fost nu numai

³⁷ O confruntare cu „legea” lui P. Reverdy și A. Breton („plus les rapports des deux réalité seront lointains, plus l’image sera forte” – cf. analiza lui Cohen 1968, p. 214–215) ar evidenția, în formularea lui Pușcariu, pe lângă restrângerea la comparație, *accentul pus asupra termenului „înțelegere”*.

descoperitorul acestui „talent puternic”, „atât de venerabil” și de „binecuvântat”, ci și cel dintâi exeget care a înțeles „rostul acestor versuri stranii” și le-a intuit, din primul moment, locul excepțional în literatura noastră.

Deși semnaleză în manuscrisul ce avea să alcătuiască *Poemele luminii* unele elemente de continuitate în raport cu tradiția (ex. frecvența definitorie a comparației și „predilecția pentru descrierea unor sentimente vagi și nedeslușite...”, care nu-și găsesc „expresie prin vorbe” în limba comună – ca la Dimitrie Anghel; „împăcherile cam abstracte de cuvinte” sau, altfel spus, „nota meditativă”, însoțită de „o amploare de imagini și un avânt al inspirației” – ca la Goga), Pușcariu accentuează în mod categoric asupra trăsăturilor noi, cu totul „originale”, de „individualitate pronunțată”, pe care le aducea acest debutant. Să menționăm pertinenta cu care sunt interpretate, încă de acum, marile înnoiri aduse de *Poemele luminii* în versificația românească. „Renunțarea la rimă” (ca la „mulți dintre poeții moderni ai altor națiuni”) se explică prin „înlocuirea” ei cu „un ritm de o deosebită muzicalitate, curgător și variat, uneori onomatopeic [...], alteori rapsodic” și, mai ales, cu „sinceritatea tonului” și cu „bogația cea mare de figuri evocative” (ilustrând „viziuni” de „o extraordinară putere evocativă” și o „mare cutezanță întru apropierea unor elemente depărtate”) (Pușcariu 1919, *apud* 1974, p. 551–554).

Pușcariu sesizează, așadar, că Blaga introduce *un nou tip* de versificație în literatura noastră (Pușcariu 1935; cf. și 1974, p. 555–556). El își dă seama însă, în același timp, că gestul prin care poetul „sparge cătușele formei tradiționale” nu reprezintă doar o „revoluție mai mult formală” (Lovinescu VII, p. 112–113), ci numai efectul superficial al unui substrat profund ce alcătuiește însăși „personalitatea poetică a autorului”. „Rezerva” cu care a fost primit acest poet de „critică și cititori” („mai puțin prețuit [...] decât ațâți poeți care trăiesc de pe urma eufoniei eminesciene și a virtuozității lui Coșbuc”) este considerată, ea însăși, ca un semn al unei puternice personalități. În lipsa de receptivitate față de creația poetică a lui Lucian Blaga este implicată, prin urmare, o dimensiune mai adâncă a „comunicării” poetice. Pușcariu sesizează în acest punct o necesară „acordare sufletească” cu poetul, idee pe care o va conceptualiza, mai târziu, în opera sa lingvistică, sub denumirea împrumutată de la Karl Bühler, de „lungime de undă” (Pușcariu 1940, p. 112–113). Ceea ce trebuie „să resimtă” cititorul în contact cu noul mod poetic introdus de Blaga este, în fond, *atitudinea lirică* specifică, intuită încă în 1919, în poemul-program inițial: poetul nu urmărește „să ucidă cu mintea” „misterele firii”, ci în fața lor este cuprins de o „uimire admirativă” și un „patos interior pe care [...] îl are în comun cu romanticii, fără ca să devină, ca la aceștia, teatral, declamator, iubitor de gesturi largi” (Pușcariu 1919).

Pornind de la acest nucleu generator se explică întreaga construcție a liricii blagiene, care va fi apreciată – după apariția primelor cinci volume de versuri și a unei importante părți din opera sa dramatică – drept **un moment similar celui eminescian în istoria limbajului nostru poetic**: „[Blaga] a izbutit să dea în cincisprezece ani o operă poetică atât de încheată, nouă, originală și adâncă, frământând

din tezaurul tradițional al limbii românești posibilități noi și plastice de expresie pentru cele mai abstracte idei, fără să facă concesii neologismului ușor și ademenitor” (Pușcariu 1935, p. 352; cf. și 1974, p. 564)³⁸. Pe lângă neajunsurile pe care le prezintă o asemenea formulare, prea generală pentru a putea avea o reală putere de caracterizare, ea are meritul de a defini *amploarea valorizării creative a resurselor expresive ale limbii române în opera poetică blagiană*. Trecând în acest plan, importantă ni se pare, iarăși, constatarea că Blaga „știe produce” universul său imaginar caracteristic nu prin unul sau mai multe elemente luate izolat, ci „prin toată atmosfera ce învăluie versurile sale”, iar această atmosferă este „*creată prin limbă*”, mai precis, printr-o serie de factori de natură „verbală” (în sens larg), care funcționează concertat – deși evoluând în cronologia operei – spre producerea aceluiași efect de ansamblu.

Cea dintâi și cea mai generală trăsătură pe care o va repera S. Pușcariu în poezia lui Blaga este, de fapt, o reformulare a „predilecției” pentru „nedeslușit” în relație cu *atitudinea lirică fundamentală* semnalată în 1919: „Gândirea lui nu se revarsă în cuvinte cu rezonanță retorică, ci rămâne adesea neexprimată în amănunte. *Cuvintele sale sunt numai jaloane* ce indică drumul urmat de *cugetarea poetului*, lăsându-ne să presimțim vag legăturile între ele și asociațiile ce le-au produs” (Pușcariu 1935, p. 340; cf. și 1974, p. 556). Gândul lingvistului nostru nu se exprimă, din păcate, nici el în amănunte, ci ne lasă mai mult „să presimțim vag”: pe de o parte, *legătura intimă între „cugetarea” poetică și cea lingvistică*, care se exprimă prin trăsătura sintactică a „brahilogiei” sau „brevilocvenței”, relevată cu câțiva ani înaintea, de el însuși, ca *una din modalitățile discursive fundamentale în limbajul afectiv* (Pușcariu 1926; 1931; vezi și 1937b, p. 470–487); pe de altă parte, relația ei cu celelalte *aspecte ale expresiei bligiene și în primul rând cu „bogăția de figuri”*. Acele „imagini poetice de o gingășie, plasticitate și noutate cu totul neobișnuite”, erau receptate, în 1919, aproape ca un scop în sine al poeziei („uneori ai impresia că poezia e scrisă de dragul imaginii ce-o cuprinde”), *vor fi încadrate, acum, în aceeași perspectivă funcțională și justificate direct prin atitudinea lirică a poetului*. Pușcariu observă foarte bine și mecanismul generativ comun al acestor imagini: „Între obiectiv și ființă, între concret și abstract se durează o insensibilă punte de trecere care dă viață și patimă omenească lucrului, sensibilizează abstractul sau mută vizibilul și palpabilul în domeniul abstracțiunii”.

Lingvistul nostru se va situa acum, mai întâi, în preajma *mecanismului fundamental metaforic al creativității atât lingvistice, cât și poetice*, fapt care îl va determina, în 1937, pe *filosoful* Lucian Blaga să situeze „metaforicul”, în chiar nucleul

³⁸ Vezi și Pușcariu 1937a, p. 323, unde Blaga este încadrat în tradiția scriitorilor ardeleni, în operele cărora Pușcariu găsește „limba cea mai pură și mai refractară față de neologismul inutil”: „Slavici, Coșbuc, Goga și, în timpul din urmă, un Lucian Blaga, înainte de a primi neologismul ieftin ce ți se îmbie atât de ademenitor, *scurmă în comorile păstrate în cărți vechi religioase și în poezia populară, spre a găsi cuvântul autohton, căruia îi dau, prin largiri de înțeles sau împărecheri fericeite cu alte cuvinte, o nouă strălucire*”.

oricărui *act de creație culturală*³⁹. Pe de altă parte, el recuperează, aici, și aspectul *esențial discursiv-poetic al brahilogiei*, sugerat înainte. Cele două aspecte se reduc, în ultimă instanță, în textul lui Blaga, la un principiu fundamental comun. Acest principiu apare menționat, desigur, în analiza lui Pușcariu, dar ca o *caracteristică separată, între celelalte*: „dragostea poetului pentru mit” (Pușcariu 1935, p. 342; cf. și 1974, p. 558). *Reluând o observație a lui Tudor Vianu despre frecvența caracteristică a cuvintelor „lumină” și „cenușă” în poezia lui Blaga*⁴⁰, Pușcariu pune pe același plan și un al treilea lexem, *vânt* (care „se repetă aproape obsedant în volumele de mai târziu”), și propune o organizare a principalelor câmpuri semantice ale acestei poezii *pe coordonatele unui „mare mit”*. De aici se poate ajunge ușor la sesizarea manifestării acelei „gândiri mitice”, pe care o va defini Blaga însuși mai târziu și care se realizează, nu numai în poezia sa, sub forma unei funcționări tipice a limbajului. Analiza lui Pușcariu are însă, și în acest caz, calitatea de a furniza principalele premise ale unei abordări științifice a „g e n u l u i” de p o e z i e al lui Blaga⁴¹.

III. C o n c l u z i i

Faptele înfățișate sunt suficiente, credem, pentru a putea conchide, în general, că reproșul pe care îl va adresa Sextil Pușcariu, în 1934, „lingviștilor” care au „neglijat pe nedrept limba poetică” (*supra*, 1.) nu se aplică în egală măsură și propriei sale activități. Preocupările consemnate aici nu se întemeiază, e drept, pe o „metodologie lingvistică” riguroasă. Ele reprezintă, cu toate acestea, cea dintâi încercare temeinică de a defini specificul lingvistic al „artei verbale” (acel **Kunst durch Sprache**, formulat ca obiectiv liminar în platforma fondatoare a „lingvisticii antropologice” de către „părintele” Wilhelm von Humboldt) *pe baza analizei creativității semantice (urmărită de lingvistul clujean, cu predilecție la nivel lexical) a operei unor poeți reprezentativi ai culturii române*⁴². Deși nu delimitează clar ca-

³⁹ „Aspectul fundamental” al creativității metaforice, teoretizat de Blaga, este valorizat, astăzi, în „studiile integraliste” clujene, într-un sens care deschide posibilitatea „alianței” lingvisticii integrale cu filosofia blagiană a culturii. Problematika, *de imens interes actual*, este analizată succint, dar la nivel de adâncime *exceptional*, de Elena Faur (2015); vezi și Minică 2015.

⁴⁰ Vezi Vianu 1934, p. 306 și S. Pușcariu 1935, cu evaluarea monografică din Borcilă 1972, în special p. 98–100.

⁴¹ Am supus unei verificări această caracterizare a lui Pușcariu (Borcilă 1972, p. 97–105), încercând să dezvolt *abordarea semantic-lexicală a „limbii poetice” fondată de Pușcariu, în planul propriu al „creației de sens”, definiții pentru tipul poetic „simbolic-mitic”*. Acest studiu a fost apreciat de G. Ivănescu, într-o dezbateră desfășurată pe spațiul a 5 articole consecutive, drept „unul din cele mai temeinice și mai importante ce s-au scris la noi vreodată despre limba unui scriitor” (Ivănescu 1972, p. 230). În capitolul consacrat lui S. Pușcariu, I. Oancea (1988) ajunge la concluzii în parte diferite de cea formulată aici și avansată încă din 1969 (cf. Borcilă 1969; 1972; 1977, *passim*).

⁴² Trebuie consemnat, totuși, că trăsăturile lingvistice (de obicei *lexicale*) semnalate de Pușcariu se găsesc, aproape toate, confirmate în studiile sistematice ulterioare asupra „limbii și stilului” poezilor analizați (vezi, de exemplu, despre Coșbuc – Magdalena Vulpe; despre Iosif – Sanda Golopenția-Eretescu; despre Anghel – Sanda Golopenția-Eretescu și Mihaela Mancaș –, toate în *Studii de istoria*

drul conceptual și nu aduc întreg suportul necesar⁴³, articolele și cronicile lui Pușcariu au marele merit de a fi deschis perspectivele unei abordări a creativității poetice, din unghiul înrădăcinării acesteia în creativitatea semantică a limbii istorice, și de a contribui, în acest fel, la fundamentarea domeniului științific de interferență al studierii limbajului poetic în cultura română.

Atunci când, în paginile menționate din „Dacoromania” (Pușcariu 1934), Sextil Pușcariu indică principala caracteristică a „limbii poetice” în „tendența” acesteia de a „actualiza mijloacele lingvistice” (în raport cu „limba comună” care „tinde să le automatizeze”), el nu descoperă, așadar, și nici nu preia pur și simplu un adevăr cucerit de cercetările școlii pragheze (pornind de la tradițiile poeticii formaliste ruse). În toate analizele prezentate s-a văzut că, dincolo de nuanțările pentru fiecare caz în parte, „limba poetică” a scriitorilor discutați este descrisă tocmai ca o *valorizare semantică specifică a unor „posibilități expresive”* ale limbii române. E adevărat că lingvistul nostru nu ajunsese la o formulare generalizatoare, cum este cea citată. O asemenea formulare nu va fi acceptată însă de el, *întru totul*, niciodată. Aici ni se pare că surprindem însăși *diferența specifică a poziției sale*: spre deosebire de lingviștii praghezi și de cei mai mulți poeticieni actuali, chiar atunci când va aborda strict științific dimensiunea eufonică sau cea a *semanticii metaforice* în poezie, el va insista, cum vom vedea, asupra ideii că „mijloacele lingvistice” ce pot fi „actualizate” sunt diferite de la o limbă la alta⁴⁴; iar, pe de altă parte, „încercarea de a găsi principii generale, potrivite pentru toți poeții și toate poeziile” o crede „zadarnică”, deoarece „poetul dispune de infinite [...] mijloace” (Pușcariu 1940, p. 91), care, prin „știința” lui intuitivă și „puterea sa creatoare”, le utilizează în acord cu un anumit „ideal cultural” și un anume „program estetic”, dar, în același timp, poate „spori”, la rândul ei, însăși „puterea creatoare” a limbii sale.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AUI = „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza”, Iași, I, 1955 și urm.

Avram 1994 = Andrei Avram, *Sextil Pușcariu și științele fonetice*, în Pușcariu 1994, p. 13–34.

Bogrea 1971 = Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*. Cu o prefață de Constantin Daicoviciu. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Mării, Cluj, Editura Dacia, 1971.

limbii române literare. Secolul al XIX-lea, vol. II, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 448–453; 529–531; 537–538; despre Goga – Gh. Bulgăr, în LR, VI, 1957, nr. 3, p. 29 și Istrate 1970, p. 380–386). Modul de abordare din aceste studii este, însă, aici, diferit. Subliniez că am argumentat împotriva *legitimității de principiu* a studiilor foarte răspândite la noi, care vizează „limba și stilul” scriitorului, prin descripția taxonomică și prezentarea, *pe același plan*, a fenomenelor aparținând celor două domenii distincte (*supra*, nota 17).

⁴³ Spre deosebire de studiile europene, dezvoltate mai târziu, în special pe bazele structuralismului praghez, abordarea poetic-istorică promovată de Sextil Pușcariu nu atribuie „inițiativa imanentă” *sentului* ca atare, nici chiar ca „sursă de energie”, ci *poetului ca „subiect creator”*, idealului său cultural și atitudinii sale lirice.

⁴⁴ „Metafora face parte deci din specificul fiecărei limbi și reflectă, până la oarecare grad, împrejurările istorice, geografice și sociale în care s-a dezvoltat limba respectivă” (Pușcariu 1940, p. 120); pentru eufonie, *ibidem*, p. 82–98, 260–263 și Pușcariu 1994, p. 228–231, 406 și urm.

- Bogrea 1973 = Vasile Bogrea, *Sacra Via. Pagini literare și publicistică*. Ediție, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Vasile-Maria Ungureanu. Cuvânt înainte de Theodor Naum, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1973.
- Bogrea 1998 = Vasile Bogrea, *Opere alese*. Ediție de M. Borcilă, I. Mării, V. Pavel, D. Apetri și V. M. Ungureanu, Chișinău–București, Editura Fundației Culturale Române, 1998.
- Borcilă 1969 = Mircea Borcilă, *Note pe marginea unui dicționar stilistic* (I), în CL, XIV, 1969, nr. 1, p. 145–151.
- Borcilă 1972 = Mircea Borcilă, *Despre lexicul poeziei lui Lucian Blaga*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, Editura Academiei R.S.R., 1972, p. 97–105.
- Borcilă 1975 = Mircea Borcilă, «Cahiers Sextil Pușcariu», în „Cahiers roumains d'études littéraires”, III, 1975, nr. 2, p. 49–61.
- Borcilă 1977 = Mircea Borcilă, *Sextil Pușcariu și problemele limbajului poetic românesc*, în LR, XXVI, 1977, nr. 6, p. 621–637.
- Borcilă 1979 = Mircea Borcilă, *Theodor Capidan și studiile de etnolingvistică*, în Academia RSR, *Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte*, seria IV, tomul II, 1979–1980, București, 1981, p. 179–196.
- Borcilă 1988 = Mircea Borcilă, *Eugeniu Coșeriu și orizonturile lingvisticii*, în „Echinox”, 1988, nr. 5, p. 1, 4–5.
- Borcilă 1992a = Mircea Borcilă, *Eminescu și Humboldt*, în StUBB, XXXVII, 1992, nr. 4, p. 27–38.
- Borcilă 1992b = Mircea Borcilă, *Contribuții la definirea tipului poetic al textelor lui Blaga* (I), în CL, XXXVII, 1992, nr. 2, p. 133–142.
- Borcilă 1993a = Mircea Borcilă, *Despre temeiul de principiu al școlii lingvistice clujene*, în CL, XXXVIII, 1993, nr.1–2, p. 47–55.
- Borcilă 1993b = Mircea Borcilă, *Renașterea spiritului filologic al școlii ardelenne după Marea Unire din 1918*, în „Steaua”, LXV, 1993, nr. 12, p. 34–35.
- Borcilă 1994 = Mircea Borcilă, *Școala lingvistică clujeană în perspectivă istorică*, în DR, serie nouă, I, 1994–1995, p. 15–20.
- Borcilă 1995 = Mircea Borcilă, „*Noua cale*” a lingvisticii românești, în „Limba română” (Chișinău), V, 1995, nr. 5, p. 38–44.
- Borcilă 1998 = Mircea Borcilă, *Un exponent de geniu al umanisticii românești*, în Bogrea 1998, p. V–XXXII.
- Borcilă 2003 = Mircea Borcilă, *Sextil Pușcariu – un mare precursor al lingvisticii integrale*, în *Întâlniri între filologi români și germani*. Actele colocviului de la Cluj-Napoca, 24–26 mai 2002 – *Deutsches und rumänische Philologen in der Begegnung*. Akten des gleichnamigen Kolloquiums in Cluj-Napoca, vom 24.–26. Mai 2002, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2003, p. 66–79.
- Borcilă 2015a = Mircea Borcilă, *Cu privire la concepția fondatoare a lui Sextil Pușcariu*, în CSP Cluj, I, 2015, p. 29–35; text reluat în N. Mocanu, E. Pavel (ed.), *Personalități ale Universității Babeș-Bolyai*, I. *Sextil Pușcariu*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 17–26.
- Borcilă 2015b = Mircea Borcilă, *Primul proiect de situare și valorizare a gândirii lui Blaga în perspectivă europeană*, în Irina Petraș (ed.), *Lumina din cuvinte*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015, p. 59–66.
- Bugeanu 1968 = Dan Bugeanu, *Concepția lingvistică a lui Sextil Pușcariu*, în LR, XVII, 1968, nr. 5, p. 393–404.
- Cazacu 1968 = Boris Cazacu, *Prefață la Ovid Densusianu, Opere*, vol. I. *Lingvistică. Scrieri lingvistice*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. V–XXI.
- CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj, I–XXXVIII, 1956–1993.
- CLTA = „Cahiers de linguistique, théorique et appliqué”, București, I, 1964 și urm.
- Cohen 1968 = Jean Cohen, *Structure du langage poétique*, Paris, PUF, 1968.
- Coja 1989 = Ioan Coja, *Sextil Pușcariu, în Istoria gândirii lingvistice românești. Texte comentate*, vol. II, Universitatea din București, 1989, p. 108–115.
- Coșeriu 1951/1995 = E. Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, Cluj, Editura Echinox, 1995 (ediția a II-a, 1999).

- Coșeriu 1958/1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincrone, diacrone și istorie*. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică, 1997.
- Coșeriu 1992 = E. Coșeriu, „A gândi independent este lucrul cel mai prețios pentru un tânăr” (*Un dialog despre idealul paidetic, realizat de Eugen Munteanu*), în „Cronica”, XVII, 1992, nr. 11, p. 6–7, 15; nr. 12, p. 12, 15.
- Coșeriu 1996 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.
- Coșeriu 2001/2004 = Eugeniu Coșeriu, *Limba română. Caracterizare genealogică și areală*, în *In memoriam Eugeniu Coșeriu*, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 143–165.
- Coșeriu 2004 = Eugeniu Coșeriu, *Prelegeri și seminarii la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu*. Texte consemnate, cuvânt înainte și anexă de Doina Constantinescu, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2004.
- CSP = „Cahiers Sextil Pușcariu”, Roma–Seattle, I–II, 1952, 1953.
- CSP Cluj = *Caietele Sextil Pușcariu*, I. *Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”*. Ediția I, Cluj-Napoca, 12–13 septembrie 2013, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015; II. *Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”*. Ediția a II-a, Cluj-Napoca, 10–11 septembrie 2015, Cluj-Napoca, Editurile Scriptor și Argonaut, 2015.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DA)*. Întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, Tomul I, Partea I, A–B, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913.
- DR = „Dacoromania”. *Buletinul „Muzeului Limbei Române*, I, 1920–1921 (apărut: 1921); II, 1921–1922 (apărut: 1922); III, 1922–1923 (apărut: 1924); IV, partea I și partea a II-a, 1924–1926 (apărut: 1927); V, 1927–1928 (apărut: 1929); VI, 1929–1930 (apărut: 1931); VII, 1931–1933 (apărut: 1934); VIII, 1934–1935 (apărut: 1936); IX, 1936–1937 (apărut: 1938); X, partea I [și partea a II-a] (apărut: 1941, 1943); XI (apărut: 1948).
- DR, serie nouă = „Dacoromania, serie nouă, Cluj-Napoca, I, 1994–1995 și urm.
- Faur = Elena Faur, *Sextil Pușcariu despre metafora lingvistic-conceptuală a limbii române*, în CSP Cluj, II, 2015, p. 150–157.
- Frisch 1989 = Helmuth Frisch, *Le positivisme et l'idéalisme chez Sextil Pușcariu*, în RRL, XXXIV, 1989, nr. 2, p. 117–127.
- Graur 1969 = Alexandru Graur, *Limba scriitorilor*, în „România literară”, II, 1969, 15 oct., p. 8.
- GS = „Grai și suflet”, București, I–VII, 1924–1937.
- Humboldt 1836/1998 = Wilhelm von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. Hrsg. Donatella Di Cesare, Paderborn–München–Wien–Zürich, Ferdinand Schöningh, 1998 (ediția I, 1836).
- Iordan 1966 = Iorgu Iordan, *Sextil Pușcariu*, în CL, XI, 1966, p. 151–159.
- Iordan 1978 = Iorgu Iordan (ed.), *Istoria lingvisticii românești*, București, Editura Academiei R.S.R., 1978, p. 102–108.
- Istrate 1968 = Gavril Istrate, *Locul lui Sextil Pușcariu în lingvistica românească*, în AUI, XIV, 1968, fasc. 2.
- Istrate 1970 = Gavril Istrate, *Limba română literară. Studii și articole*, București, Editura Minerva, 1970, p. 380–386.
- Istrate 1974 = Gavril Istrate, *Prefață*, Pușcariu 1974, p. V–XIX.
- Ivănescu 1972 = G. Ivănescu, *Principiile studierii limbajului poetic și stilul lingvistic al poeziei lui Lucian Blaga (I–III)*, în *Studii de istoria limbii literare*. Ediție îngrijită și postfațată de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea, 1989, p. 230–241.
- Lovinescu VII = E. Lovinescu, *Critice*, vol. VII. *Literatura nouă*. Ediție definitivă, București, Editura Ancora, [f.a].
- LR = „Limba română”, București, I, 1952 și urm.
- Marian 2003 = Rodica Marian, *Sextil Pușcariu despre Eminescu, Cernăuți, 1909*, în R. Marian, *Hermeneutica sensului. Eminescu și Blaga*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2003, p. 101–108.

- Mării = Ion Mării, *Distincția saussureană sincronie/diacronie în înțelegerea lui Sextil Pușcariu*, în Sandal Reinheimer-Rîpeanu, Ioana Vintilă Rădulescu (eds.), *Limba română, limbă romanică. Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea vârstei de 75 de ani*, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 343–347.
- Mihai 1903 = U. T. Mihai, *Un curent neîntemeiat în literatura românească*, în „Luceafărul”, II, 1903, nr. 14–15, p. 245–246.
- Minică 2015 = Mircea Minică, *Contribuții la semantica integrală*, în CSP Cluj, I, 2015, p. 129–136.
- Murărașu 1967 = D. Murărașu, *Cercetări eminesciene*, [București,] Editura pentru Literatură, 1967, p. 372–374.
- Oancea 1988 = Ileana Oancea, *Istoria stilisticii românești*, București, Editura Enciclopedică, 1988.
- Pavel 1992 = Dora Pavel, [Interviu cu] Eugeniu Coșeriu: „Limba nu este numai ceea ce s-a spus și s-a scris, ci un sistem de virtualități”, în „Apostrof”, III, 1992, nr. 11, p. 12.
- Popa 1974 = Mircea Popa, *Sextil Pușcariu – ideile criticului și ale istoricului literar*, în CL, XIX, 1974, nr. 1, p. 55–66.
- Pușcariu 1901 = Sextil Pușcariu, *Șt. O. Iosif, „Patriarhale”*. *Dare de seamă*, în „Gazeta Transilvaniei”, LXIV, 1901, nr. 148, p. 1–2; nr. 149, p. 1–2; nr. 150, p. 1–2; nr. 152, p. 1–2; nr. 153, p. 1; nr. 154, p. 1–2; nr. 155, p. 1; nr. 156, p. 1.
- Pușcariu 1903a = Sextil Pușcariu, *O scrisoare*, în „Luceafărul”, II, 1903, nr. 7, p. 122–128.
- Pușcariu 1903b = Sextil Pușcariu, *Scrisoarea a III-a*, în „Luceafărul”, II, 1903, nr. 16–18, p. 270–275.
- Pușcariu 1904a = Sextil Pușcariu, *Poezii noi* [III], în „Junimea literară”, I, 1904, nr. 5, p. 65–68 (1974, p. 499–504);
- Pușcariu 1904b = Sextil Pușcariu, *Poezii noi* [IV], în „Junimea literară”, I, 1904, nr. 6, p. 82–85 (1974, p. 504–511).
- Pușcariu 1905a = Sextil Pușcariu, *Opera lui T. Cipariu*, în „Luceafărul”, IV, 1905, nr. 15–16, p. 315–320 (1974, p. 567–573).
- Pușcariu 1905b = Sextil Pușcariu, *Coșbuc*, în „Luceafărul”, IV, 1905, nr. 8, p. 160–175.
- Pușcariu 1905c = Sextil Pușcariu, *Vlahuță*, în „Luceafărul”, IV, 1905, nr. 2, p. 37.
- Pușcariu 1905d = Sextil Pușcariu, *Dimitrie Anghel, „În grădină”*, în „Luceafărul”, IV, 1905, nr. 8, p. 215–217.
- Pușcariu 1906 = Sextil Pușcariu, *Poeziile lui Octavian Goga*, în „Convorbiri literare”, XL, 1906, nr. 2, p. 165–184 (1974, p. 512–524).
- Pușcariu 1908 = Sextil Pușcariu, *În jurul Dicționarului limbii române*, I, în „Convorbiri literare”, XLII, 1908, nr. 3, p. 330 (1974, p. 19).
- Pușcariu 1909a = Sextil Pușcariu, *Mihai Eminescu*, în „Junimea literară”, VI, 1909, nr. 7–8, p. 130–135 (1974, p. 525–531).
- Pușcariu 1909b = Sextil Pușcariu, *Cinci ani de mișcare literară (1902–1906)*, București, Editura Institutului de Arte Grafice Minerva, 1909.
- Pușcariu 1910 = Sextil Pușcariu, *Probleme nouă în cercetările lingvistice*, I, în „Convorbiri literare”, XLIV, 1910, p. 455–457 (1974, p. 33–34).
- Pușcariu 1912a = Sextil Pușcariu, *Grupări literare și idei politice*, în „Luceafărul”, XI, 1912, nr. 1, p. 21–24; nr. 2, p. 41–43; nr. 3, p. 71–72, nr. 6, p. 128–135.
- Pușcariu 1912b = Sextil Pușcariu, *Grigore Alexandrescu*, în „Luceafărul”, XI, 1912, vol. II, nr. 33, p. 745–749.
- Pușcariu 1913a = Sextil Pușcariu, *Raport către Comisiunea Dicționarului*, în DA, p. XXVII–XXXIX (1974, p. 112, 114).
- Pușcariu 1913b = Sextil Pușcariu, *Șt. O. Iosif*, în „Luceafărul”, XII, 1913, nr. 15–16, p. 464–469 (1974, p. 541–550).
- Pușcariu 1919 = Sextil Pușcariu, *Un poet: Lucian Blaga*, în „Glasul Bucovinei”, II, 1919, nr. 49, p. 1–2 (1974, p. 551–554).
- Pușcariu 1920/1937 = Sextil Pușcariu, *Locul limbii române între limbile romanice. Discurs de recepție la Academia Română*, în Academia Română, *Discursuri de recepție*, XLIX, București, Librăriile Cartea Românească și Pavel Suru, 1920 (reluat în Pușcariu 1937b, p. 3–54).

- Pușcariu 1920–1921 = Sextil Pușcariu, *Din perspectiva Dicționarului*, în DR, I, 1920–1921, p. 97–98 (1974, p. 189–190).
- Pușcariu 1921 = Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1921 (ediția II, Sibiu, 1930).
- Pușcariu 1921–1922 = Sextil Pușcariu, *Din perspectiva Dicționarului*, III. *Legile fonologice*, în DR, II, 1921–1922, p. 19–84.
- Pușcariu 1926 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR, IV/2, 1924–1926, p. 1303–1409.
- Pușcariu 1929 = Sextil Pușcariu, *Ce e românesc în literatura noastră?*, în „Țara Bârsei”, I, 1929, nr. 2, p. 99–110.
- Pușcariu 1931 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, III, în DR, VI, 1929–1930, p. 491–503.
- Pușcariu 1934 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, IV, în DR, VII, 1931–1933, p. 441–485.
- Pușcariu 1935 = Sextil Pușcariu, *Poezia și drama lui Lucian Blaga*, în „Revista Fundațiilor Regale”, II, 1935, nr. 8, p. 339–340 (1974, p. 555–564).
- Pușcariu 1937a = Sextil Pușcariu, *Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române*, în „Revista Fundațiilor Regale”, IV, 1937, nr. 5, p. 296–323.
- Pușcariu 1937b = Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj–București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1937.
- Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1940.
- Pușcariu 1959/1994 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, II. *Rostirea*, București, 1959 (ediția a II-a, București, Editura Academiei Române, 1994).
- Pușcariu 1968 = Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Pușcariu 1974 = Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*. Ediție îngrijită de Ilie Dan. Prefață de G. Istrate, București, Editura Minerva, 1974.
- RRL = „Revue roumaine de linguistique”, București, I, 1956 și urm.
- Ruhlen 1978 = M. Ruhlen, *Sextil Pușcariu și fonologia generativă*, în CL, XXIII, 1978, nr. 1, p. 27–33.
- Schveiger, 1971 = Paul Schveiger, *New and Old Ideas in S. Pușcariu’s Work*, în CLTA, VIII, 1971, p. 233–239.
- Scurtu 1905 = Ion Scurtu, *Scrieri politice și literare. Manuscrise inedite și culegeri din ziare și reviste*. Ediție critică, vol. I–II, București, Editura Minerva, 1905.
- Spitzer 1948/1970 = Leo Spitzer, *Linguistics and Literary History. Essays in Stylistics*, Princeton, Princeton University Press, 1970 (ediția I, 1948).
- Spitzer 1953 = Leo Spitzer, *Cahiers Sextil Pușcariu*, în „Word”, 1953, nr. 3, p. 300–307.
- Todoran 1974 = Romulus Todoran, *Sextil Pușcariu și limba literară*, în CL, XIX, 1974, nr. 1, p. 43–53.
- Valkhoff 1953 = Marius Valkhoff, *Sextil Pușcariu et la linguistique romane*, în CSP, II, 1953, p. 12–23.
- Vianu 1934 = Tudor Vianu, *Lucian Blaga – poetul*, în „Gândirea”, XIII, 1934, nr. 8, p. 305–310.
- Vossler 1913/1955 = Karl Vossler, *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung. Geschichte der französischen Schriftsprache von den Anfängen bis zur klassischen Neuzeit*, Heidelberg, C. Winter, 1913 [trad. span.: Buenos Aires, Editorial Losada, 1955].
- Wartburg 1934/1966 = Walter von Wartburg, *Évolution et structure de la langue française*, Leipzig, 1934/1966 [trad. span.: Madrid, Gredos, 1966].

SEXTIL PUȘCARIU AND THE LINGUISTIC CREATIVITY IN THE HISTORICAL SEMANTICS OF ROMANIAN LANGUAGE

(Abstract)

The paper attempts an evaluation of Pușcariu’s concept of „poetic language” within the perspective of present day European Historical Semanticis (based on Coseriu’ foundations of Integral

Linguistics). The author presents a first thorough investigation of the „linguistic-literary” writings within the early stage in the historical process of elaborating, according to Coseriu, „ these writings, previously ignored or misunderstood by linguists, leads to the conclusion that the founder of the „Linguistic School” of Cluj must also be considered as the first major promoter of the linguistic study of „poetic language” within the Romanian culture. The main point of the paper is that the investigated writings reveal a clear prefiguration of such major contemporary concepts as *linguistic, poetic, and cultural competence*, conceived as basic ingredients of a distinct explanation for „linguistic” and „poetic” „creativity”, in their core, inner connection.

Cuvinte-cheie: *lingvistică integrală, semantică istorică, limbaj poetic, creativitate lingvistică, competență poetică.*

Keywords: *Integral Linguistics, Historical Semantics, poetic language, linguistic creativity, poetic competence.*

*Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31
icaborcila@yahoo.com*